

**דיפלומטיה ותקשורת:
מי מוביל את מי?**

המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי

מיסודם של מרכז פרס לשלום ואוניברסיטת תל-אביב

המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי פועל כמכון פנימי של האוניברסיטה, כחלק מן הפקולטה למדעי החברה על שם גרשון גורדון. פעולותיו של המכון מרוכזות בשני שטחים: בשטח הדיפלומטיה עוסק המכון בתיאוריה כללית של הדיפלומטיה, בהתפתחויות בדיפלומטיה העולמית, בסוגיות ביחסי החוץ של מדינות המזרח התיכון, בדיפלומטיה של תהליך השלום הישראלי-ערבי ובניהול הדיפלומטי של יחסי החוץ של ישראל. בשטח שיתוף הפעולה האזורי עוסק המכון בשיתופי פעולה אזוריים בעולם, בשיתוף פעולה אזורי במזרח התיכון ובשיתוף פעולה בין ישראל לבין שכנותיה – כל זאת בנושאי הכלכלה, התשתיות, הסביבה וכדומה. בשטחי התמחותו מקיים המכון מחקרים, מפרסם מונוגרפיות, עורך ועידות בין-לאומיות וימי עיון, מעודד עבודות דוקטור ותורם להוראה בפקולטה.

הוועד המנהל

ד"ר צביה ולדן, ד"ר עליזה סביר, פרופ' משה סמיונוב (ראש המכון)
ד"ר רון פונדק, פרופ' איתמר רבינוביץ, פרופ' שמעון שמיר

הוועדה האקדמית

ד"ר יערה בר-און, פרופ' אייל זיסר, פרופ' אפרים יער, פרופ' משה סמיונוב
פרופ' שמואל פוהורילס, ד"ר רון פונדק, פרופ' מיכל שמיר, פרופ' מרדכי תמרקין

* * *

מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה

על שם הנשיא השישי של מדינת ישראל, חיים הרצוג

מכון חיים הרצוג לתקשורת חברה ופוליטיקה פועל כמכון פנימי של האוניברסיטה כחלק מן הפקולטה למדעי החברה על שם גרשון גורדון ועוסק במחקר אקדמי של הזיקה בין התקשורת, החברה והפוליטיקה. המכון נועד לשמש מקום מפגש של אקדמאים, חוקרים, עיתונאים, יוצרים, מבקרי החברה וקובעי המדיניות, השותפים להכרה שלאמצעי התקשורת בימינו משמעות רבה והשפעה על החברה והתרבות. ביסוד פעילות המכון עומדת ההכרה העמוקה, כי מערכת תקשורת חופשית, יעילה ופרופסיונלית, הנהנית מאמון ציבורי, היא תנאי הכרחי לקיומה של דמוקרטיה בריאה ואפקטיבית. דווקא תחת האילוצים הביטחוניים, בהם מצוייה מדינת ישראל, חופש הביטוי והזכות לדעת אינם בגדר מותרות, אלא מהווים תנאי הכרחי לקיומה של דמוקרטיה יעילה. המכון עוסק במחקר ובפעילות ציבורית בקרב אנשי אמצעי התקשורת והציבור הרחב, מעודד עבודות מחקר ותורם להוראה בפקולטה.

הוועד המנהל של המכון:

גב' אורה הרצוג, ח"כ השר יצחק הרצוג, תא"ל מיכאל הרצוג, פרופ' אינה וינר, פרופ' שמעון ינקלביץ,
פרופ' יורם פרי (ראש המכון), פרופ' איתמר רבינוביץ

הוועדה האקדמית

פרופ' אינה וינר, פרופ' חיים חזן, פרופ' תמר כתרילאל, פרופ' דפנה למיש, פרופ' אהרון קליימן,
פרופ' יורם פרי, פרופ' עמוס שפירא

TEL AVIV UNIVERSITY אוניברסיטת תל-אביב

הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון

המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה
ולשיתוף פעולה אזורי

מכון חיים הרצוג
לתקשורת, חברה ופוליטיקה

דיפלומטיה ותקשורת: מי מוביל את מי?

12 ביוני 2006

עורכת: מיכל סלע

Diplomacy and Communication

Who leads whom?

Edited by: Michal Sela

© כל הזכויות שמורות

למכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי

ולמכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה

אוניברסיטת תל-אביב

רחוב חיים לבנון 32 תל-אביב

עיצוב ועימוד: מיכל סמו־קובץ, המשרד לעיצוב גרפי

אין להדפיס ללא אישור בכתב מהמו"ל כל חלק מהספר הזה, אין לייצרו מחדש או להשתמש בו בכל צורה שהיא, אלקטרונית או מכנית, או באמצעים אחרים הידועים כיום, או שיומצאו בעתיד, כולל צילום, או הקלטה, או בכל סוג של מאגרי מידע.

תשס"ז — 2007

תוכן העניינים

דברי פתיחה

7	משה סמיונוב
7	רון פונדק
9	נוח לוין-אפשטיין

11	א. יחסי הגומלין בין הדיפלומטיה והתקשורת – היבטים תיאורטיים
13	שאלות היסוד בין דיסציפלינה ותיקה לדיסציפלינה חדשה – שמעון שמיר
16	מודלים של השפעה ושיתוף פעולה – יורם פרי
23	התקשורת בקונפליקטים בין-לאומיים – גליה גולן
28	דיפלומטיה צהובה – כורח המציאות או ברירת מחדל? – אלון ליאל
31	הדיפלומטיה החסויה – שקיעתה לאור הזרקורים – ראובן מרחב

39	ב. ארצות הברית: חופש העיתונות וביטחון לאומי
41	ימים קשים: ביטחון לאומי והתקשורת של ארצות הברית – ג'ודית מילר

51	ג. מקרה בוחן: ישראל והמזרח התיכון
53	העיתונות בישראל מול הממסד – זאב סגל
55	טרור באינטרנט: המגמות החדשות – גבי וימן
61	אמנות הציתות – יחסי הגומלין בתקשורת במזרח התיכון – אהוד יערי
66	מדינאות ותקשורת – מבט מחדר ראש הממשלה – איתן הבר

דברי פתיחה

משה סמיונוב

במסגרת הפעילות המשותפת של המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי והמכון לתקשורת, חברה ופוליטיקה, ובהמשך לסדנא בדיפלומטיה מעשית לתלמידי תואר שני שהתקיימה במהלך השנה הקודמת, החלטנו לקיים יום עיון בעניין החשוב והרגיש הזה ובשאלה מי מבין השתיים מובילה את מי. האם המדינאי מוביל את התקשורת, או שמא התקשורת מתמרנת את המדינאי? האם קיימת תלות הדדית וסימביוזה בין השניים?

לנושא הזה יש, כמובן, השלכות נרחבות על יעילותה של הדיפלומטיה בכלל, והדיפלומטיה הישראלית בפרט. משום כך הזמנו היום סדרה של דוברים. כולם בני-סמכא, שמכירים את הנושא אם מהצד של הדיפלומטיה, אם מהצד של התקשורת, ואם משני הצדדים גם יחד.

רון פונדק

ההתלבטות בין עיתונות לדיפלומטיה היא חוויה שהתנסיתי בה באופן אישי. את דרכי האקדמית התחלתי בלימודי היסטוריה ובתחום הזה כתבתי את עבודת הדוקטורט שלי. כשחזרתי לישראל החלטתי שאני רוצה להיות עיתונאי ועבדתי במשך שנה אחת בעיתון "הארץ". נקודת התפנית היתה בשנת 1992, כשהתחלתי לשוחח עם אישים כגון פִּיצֶל אל־חוסֵינִי, חנאן עשראוי וסרי נוסִיבה. אז התחלתי לשאול את עצמי: מי מוביל את מי? השיחות האלה התגלגלו אל שיחות אוסלו והשאר ברובו כבר ידוע.

השאלה הזאת עולה במסגרות שונות ואצל אנשים שונים. עיתונאים שונים, בהם, בין היתר, זאב שיף, עקיבא אלדר, או אהוד יערי, מופיעים לא אחת במסגרות שונות שאינן עיתונות ונעים בין שני התחומים הלךך ושוב. כאשר שאלתי את עצמי את השאלה הזאת החלטתי: אני מעדיף להיות בצד של העושים במלאכה, לא בין הכותבים עליה, מדווחים ולפעמים גם מובילים את אמצעי התקשורת.

אולם מן המעבר אל התחום הדיפלומטי למדתי גם משהו על העיתונות ועל הקשר בין שני התחומים. למדתי שאמצעי התקשורת עושים לא אחת מניפולציה על המדינאות, אך גם להפך: המדינאות עושה מניפולציה על אמצעי התקשורת. זה חלק

מן המציאות, הגבול בין המקובל לבין הפסול הוא המידתיות. יש, כמובן, עיתונאים בעלי סדר יום משל עצמם, המנסים להוביל קו מסוים ולהשפיע על דעת הציבור. מנגד יש כמובן דיפלומטים ואנשי מדינה שלפעמים, כדי לשרת מטרה שהם דבקים בה, משקרים לאמצעי התקשורת. גם כאן המידה הנכונה היא המבחניה בין טוב לרע. ראש הממשלה יצחק שמיר אמר בזמנו, כי למען מדינת ישראל מותר לשקר. גם כאן צריך לשאול: למה הכוונה כשאנחנו אומרים "מדינת ישראל" ומה המטרה שלשמה אין אומרים את האמת בפומבי.

במהלך שיחות אוסלו חוינו מצב מעין זה. כזכור, השיחות היו סודיות מאוד ובודדים, בישראל ובין הפלסטינים, ידעו על כך. כאשר חשנו שמהו מן המידע הזה מתחיל לחלחל החוצה, כשהיה לנו חשד שעיתונאים מסוימים מרגישים שמהו מתרחש, פעלנו בעיצה אחת עם הפלסטינים, בתאום עם ערפאת, אבו מאזן ואחרים, ודאגנו לפרסום הודעות מן הצד הפלסטיני, כאילו יש סוג מסוים של דיאלוגים שאיים בין ישראלים לפלסטינים תוך הפנית המידע אל נביל שעת', שבכלל לא היה בתמונה. כך הסיטו את הזרקור של אמצעי התקשורת ממה שעשינו באוסלו למקום אחר, מקום שהיה מהלך לא מהותי ובמידה מסוימת גלוי לציבור. הדיפלומטיה עשתה כאן במודע שימוש באמצעי התקשורת כדי לתעל את המידע הפומבי לכיוון שהדיפלומטיה חפצה בו, בעיקר כדי להאפיל על פעילות מסוימת.

מהלך חשוב שני של הרחקת העיתונות מן הדיפלומטיה היה ממש בסוף המהלך. כזכור, שיחות אוסלו הסתיימו במחצית השנייה של אוגוסט 1993. שמעון פרס כשר החוץ נסע לסיבוב מפגשים בארצות סקנדינוויה, שלא היה רלוונטי למהלך. אך מאחר שהשתלב בלוח הזמנים של השיחות, היה רלוונטי מאוד. פרס ביקר בפינלנד, בשוודיה ובנורווגיה. לנסיעה הזמנו עיתונאים, אך איש לא רצה להצטרף למסע שנראה על פני השטח דל התרחשויות בעיצומו של קיץ. בני מזל היינו, שכן ימי הביקור היו ימי השיא של השיחות. בשבעה עשר באוגוסט התנהל בשוודיה לילה לבן. שר החוץ הנורווגי הגיע לשוחח עם פרס, ומפעם לפעם יצא לדבר עם ערפאת, כך לסירוגין במשך שעות ארוכות. במהלך שיחות הלילה הזה פתרו שני הצדדים את שלוש או ארבע הסוגיות האחרונות שנותרו עד אז עדיין במחלוקת. באירוע הזה הסתיים, למעשה, המשא ומתן. למחרת נסע פרס לנורווגיה, חתמנו על ההסכם בראשי תיבות, ושר החוץ חזר ארצה. שרשרת האירועים האלה התנהלה עדיין בחשאי. אך סימנים כבר החלו לצוץ על פני השטח. עיתונאים שאלו את פרס האם הוא פגש פלסטינים בשוודיה. הוא השיב בכנות: בשוודיה לא פגשתי פלסטינים. ואכן כך היה. הוא פגש אותם בנורווגיה.

האם נכון לעשות זאת? האם מותר לא לומר את האמת? מילת המפתח היא מידתיות. אני סבור שאין לשום צד במשוואה הזאת, לא לתקשורת ולא לדיפלומטיה, כל זכות

לעשות מניפולציה במטרה להטעות את הצד האחר, או לעוות את המידע המגיע לציבור. עם זאת, במידה מוגבלת, אי אפשר להימנע מכך.

איך קובעים מהי המידה הנכונה, המותרת? זאת סוגייה מסובכת מאוד, אך כבני אדם אנחנו מתמודדים אתה גם בחיי היומיום: אנחנו שואלים את עצמנו לא אחת מה מותר ומה אסור.

זה עיקרו של הכינוס הזה. בזה עוסקת ג'ורדיה מילר מארצות הברית השואלת: מה הגבול הנכון בין זכות העיתונאי לשמור על חסיון מקורות המידע שלו לבין זכות המדינה לחשוף את המקורות בטענה שמדובר ברצון לשמור על ביטחון המדינה. השאלה הזאת מעסיקה את חוקרי אמצעי התקשורת, הבוחנים מה היא מידת המניפולציה הנכונה במדינה דמוקרטית, המבקשת לשמור על זכות הציבור לדעת, מבלי להתכחש לצרכים אחרים. בכך מתלבטים עיתונאים ודיפלומטים, המודעים לכך, שבעולם של תקשורת אלקטרונית מהירה ופולשנית קשה יותר לשמור סוד, קשה יותר לנווט את העיתונאי אל מידע מוטעה. שאלה שהדיון כאן מותיר ללא מענה חד משמעי היא, מה מידת ההשפעה של אמצעי התקשורת על דיפלומטים, מדינאים ואנשי פוליטיקה.

נח לוין־אפשטיין

השאלה המעסיקה את הכינוס הזה, מי מוביל את מי, תקפה לא רק בין תקשורת לדיפלומטיה, אלא בין תקשורת לכל תחום אחר מתחומי החיים שלנו. הנה למשל דוגמא מתחום המעסיק אותי, ואני רחוק מן הדיפלומטיה. בעיתון "הארץ", הופיעה (12.6.06) הידיעה הזאת: "האוניברסיטאות לא יוכלו לפתוח עוד תכניות לימוד מופרטות, הכוללות שכר לימוד של עשרות אלפי שקלים לתואר שני במסלול מהיר. כך עולה מהחלטה שהתקבלה בוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה. החלטת הוועדה לא פורסמה, אך גורמים במועצה אישרו את הפרטים ל'הארץ'." לעומת זאת, בעיתון "הארץ" היום מופיעות שתי מודעות של אוניברסיטת תל-אביב המכריזות על תוכניות מן הסוג הזה בדיוק היוצאות לדרך.

השאלה היא, אפוא, הם היתה כאן חשיפה עיתונאית של החלטה שקיבלה הוועדה לתכנון ולתקצוב, בטרם רצתה הוועדה עצמה לפרסם את ההחלטה, או שמא היתה זאת הדלפה מכוונת, כדי לאותת לאוניברסיטאות, למשל, שהאפשרות הזאת לפתוח תוכניות מופרטות תעלם בקרוב.

הנושא הזה, כמובן, אינו ברובו של עולם ואינו חשוב כמו יחסים בין מדינות. אך העיקרון הוא בדיוק אותו העיקרון והשאלה הזאת רלוונטית וחשובה לדיון, כפי שהנושאים שעומדים פה על סדר היום מעידים.

התוכן והמבנה של יום העיון הזה מזכיר את המושג "החברה הפתוחה" (The Open Society and Its Enemies), שזכה לתהודה רבה בעקבות הספר של פילוסוף המדע קרל פופר (The Open Society and Its Enemies). הספר יושן, הוא יצא לאור בשנת 1945, ועסק בביקורת על המשטרים הטוטליטריים לסוגיהם תוך הגנה לוחטת על הדמוקרטיה הליברלית. המושג "חברה פתוחה" מרכזי מאוד בדיון על הדמוקרטיה מול המשטר הטוטליטרי. אך המושג הזה תקף גם בתוך מסגרת הדמוקרטיה. גם בדמוקרטיה עלינו לשאול איזו חברה פתוחה אנחנו רוצים לכונן. זאת שאלה של מידה ומושג המפתח הוא זה שהזכיר רון פונדק: מידתיות.

אם מקבלים שתי הנחות שפופר העלה בספרו, האחת – שאין דטרמיניזם היסטורי, והשנייה – שלאיש אין ידע מושלם, אזי המאפיינים של החברה הפתוחה הם קריטיים לשרידות של הדמוקרטיה. האפיונים האלה כוללים, בראש ובראשונה, פלורליזם של דעות ועקרונות של ביקורת חברתית. זה עיקר עיסוקו של הכינוס הזה. גם אם הוא מתמקד בקשר בין אמצעי התקשורת לבין הדיפלומטיה, הוא מפרה את הדיון בשאלה הרחבה של אופי הדמוקרטיה.

וכבר הרכב המשתתפים מבטיח זאת: שילוב של אנשי אקדמיה ואנשי מעשה מחוץ לעולם האקדמי, שילוב בין המחקר לחיי המציאות. עצם המעבר הדו-סטרי הזה בין התחומים יש בו משום מימוש פלורליזם של דעות וביקורת חברתית.

יחסי הגומלין בין הדיפלומטיה לתקשורת היבטים תיאורטיים

המפגש בין תת־דיסציפלינה ותיקה לתת־דיסציפלינה חדשה

יום העיון הזה מפגיש שתי תת־דיסציפלינות. התת־דיסציפלינה האחת היא הדיפלומטיה, והיא ותיקה למדי. הדיפלומטיה, להלכה ולמעשה, נלמדת באקדמיה מזה שנים רבות במסגרות כמו היסטוריה פוליטית, יחסים בין־לאומיים ומדעי המדינה, אך היא הולכת וכובשת לה מעמד עצמאי. התת־דיסציפלינה השנייה היא התקשורת, והיא חדשה למדי בחיים האקדמיים. התקשורת, במחקר ובהוראה, היא ענף דינמי מאוד, היא מצויה בתהליך מתמיד של התרחבות ומושכת התעניינות מרובה.

שני הענפים האלה מרתקים אותנו, ודווקא בשל תכונותיהם הנוגדות. הדיפלומטיה היא תחום המשפיע, גם בממד היסטורי, על חיינו אך לא תמיד אנחנו יודעים כיצד, מתי והיכן היא מתנהלת. דיפלומטיה חשאית קיימת עדיין בצורות שונות ומתעורר אצלנו רצון טבעי לחשוף אותה ולחדור לצפונותיה. היפוכו של דבר בתקשורת. גם היא עניין הנוגע בחייו של כל אחד מאתנו, אך פעילותה נעשית בגלוי וכל־כולה בריש גלי. כולנו חשופים לאמצעי התקשורת, כולנו מתעניינים בנאמר, בנשמע ובנצפה בעיתון, ברדיו ובטלוויזיה. מטבע הדברים, אנו רוצים להבין כיצד פועלת התקשורת וכיזד היא משפיעה על חיינו.

המיוחד ביום העיון ובספר היוצא לאור בעקבותיו, הוא צירוף שני התחומים – הוא "רב תת־דיסציפלינרי", אם מותר להשתמש במונח הזה. הצירוף בין השניים מעלה שורה של סוגיות מרתקות. הדבר מתבטא במורכבות של הנושאים הנדונים כאן, ובאופן במיוחד במומחיותם של שני המנהלים של הפרויקט: מצד אחד, ראש המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי, פרופ' משה סמיונוב, ומצד שני, ראש מכון הרצוג ללימודי תקשורת, פרופ' יורם פרי.

במסגרת המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי התנהלו לאחרונה שתי פעילויות שהן רלוונטיות לנושא שלפנינו. האחת היא יום העיון שנערך תחת הכותרת: "השגריר בין החזית לעורף". השאלה שהוצגה בפני המתדיינים באותו יום עיון היתה: האם יש גורמים שונים בעורף, דהיינו בתוך ישראל, המפריעים לשגריר הנמצא בחזית הדיפלומטית, דהיינו בארצות העולם, ומשבשים את עבודתו. שמונה שגרירים מכובדים סיפרו על התנסויותיהם בסוגייה הזאת ודבריהם לימדו לקחים חשובים.

אחד הנושאים שחזר ועלה שוב ושוב היה התקשורת. חרף מודעותם של המשתתפים לחשיבותה של התקשורת בהתנהלות היחסים הבין־לאומיים, הם מתחו ביקורת נוקבת על היבטים מסוימים של התנהלותה. הם הצביעו על תקשורת החושפת מוקדם מדי

מידע רגיש, המוסרת דברים לא-בדוקים ולא-מדויקים, המפרסמת דברים הפוגעים ללא-הצדקה במעמדו של השגריר בארץ מושבו, המתעלמת מן החיוב ומדגישה את השלילה שהיא סנסציונית יותר וכיוצא בזה. תופעות כאלה משבשות את עבודתו של הדיפלומט ופוגעות באינטרס הלאומי.

הפעילות השנייה של המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי, הקשורה לנושא שלפנינו, התנהלה במסגרת "הסדנה לדיפלומטיה מעשית" – מסגרת לימודית לתלמידי התואר השני המתקיימת באוניברסיטה הזאת כבר ארבע שנים. הסדנה בוחנת שאלות שונות הקשורות לדיפלומטיה, ובכל שנה נקבע נושא מרכזי אחד לדיונים. בפני משתתפי הסדנה מופיעים אישים בדיפלומטיה הישראלית ובני סמכא אקדמיים שיש להם מה לומר בנושא הנבחר. בשנה שעברה עסקה הסדנה בנושא "דיפלומטיה ותקשורת" ובסוגיות שונות אשר מצטלבות בהן שתי אלה.

להלן שאלות אחדות אופייניות שהסדנה עסקה בהן:

- האם שינתה מהפכת התקשורת את דפוסי הדיפלומטיה הבין-לאומית?
- האם יש עדיין מקום לדיפלומטיה חשאית בעידן התקשורת?
- האם חייבת התקשורת להטיל מגבלות על עצמה ולהימנע מפרסום מידע שהגיע לידיה, אם יפגע הדבר במאמצים מדיניים חיוניים של ישראל?
- מה האמת בביקורת הגורסת שישראל נכשלת שוב ושוב בהקרנת מדיניותה בתקשורת?
- האם מביאה התקשורת להשחתת המידות בקרב המדינאים?
- על מי צריך ליפול עיקר הנטל של הסברת המדיניות: על הדיפלומטים או על אנשי תקשורת מקצועיים?
- האם קיימת, יכולה להיות, או חייבת להיות לתקשורת אג'נדה ערכית ואתית המכוונת את סיקורם של מהלכים דיפלומטיים?

יום העיון והספר שלפנינו צמחו מתוך דיוני הסדנה הזאת, ושאלות שעלו בסדנה אנו מעלים כאן על מדוכתו.

השינויים שחלו במקומה של הדיפלומטיה בחברה הדמוקרטית ובקשריה עם עולם התקשורת עולים יפה בדברי יורם פרי, המשרטט את השינויים שחלו בין ימי ספרו הקלסי של הרולד ניקלסון דיפלומטיה לבין ספרו של אבא אבן על הדיפלומטיה החדשה.

ספרו הקלסי של הרולד ניקלסון דיפלומטיה והספר החדש יותר של אבא אבן, *The New Diplomacy* אכן מציינים שני שלבים. אם בוחנים את ספרו של ניקלסון,

מתברר, כי אין שם תקשורת כלל. ניקלסון מדבר על דיפלומטיה הוגנת, על דיפלומטיה מקצועית. הוא האיש שיצא חוצץ נגד האמירה הפופולרית: "הדיפלומט הוא אדם הגון המשקר למען המולדת." הוא אינו עוסק, ולא יכול היה לעסוק בזמנו, בדיפלומטיה תקשורתית.

ואילו ספרו של אבא אבן מלא וגדוש בהתייחסויות לתקשורת. הוא דן בקוטביות שבין דיפלומטיה חשאית המוסתרת מן הציבור לדיפלומטיה גלויה הנחשפת דרך אמצעי התקשורת. הוא מנתח דרכים שיש בידי הדיפלומטיה כדי להשתמש בתקשורת. הוא מראה כיצד התקשורת, במשמעות של טלקומוניקציה, צמצמה את תפקידו של השגריר. הוא מציין את חשיבותה של הבולטות התקשורתית של השגריר ומזכיר לנו שהיו בעבר שגרירים שכמעט לא היו מתוקשרים עם ארץ האם ואפילו לא עם ממשלתם. בהקשר הזה הוא מספר על הנשיא תומס ג'פרסון, שכתב פעם למזכיר המדינה שלו: "מזה שנתיים לא שמענו דבר מן השגריר שלנו בספרד. אם לא נשמע ממנו השנה, הבה ונכתוב לו מכתב."

בעיה חשובה בעולם הדיפלומטיה שהכרתי בתוקף תפקידי כשגריר עולה בדברי אלון ליאל: בעית השגרירים המדליפים. אכן יש שגרירים המדליפים מידע לתקשורת באופן לא-רצוני, אבל הרוב הגדול של שגרירי ישראל הם אנשים מקצועיים ומהימנים, שלא יעלה על דעתם להדליף דבר העלול להזיק למדינה, או לפגוע בנהלים התקינים. הבעיות מופיעות במשרד החוץ בירושלים, ממנו דולפות לעתים ידיעות רגישות, כולל דיווחים חסויים של שגרירים מארצות כהונתם. הדלפות כאלה מזיקות מאד לעבודתם.

אני לכשעצמי, בשנים של שירותי כשגריר, התלבטתי לא אחת בדילמה מה יגרום נזק גדול יותר: אם משרד החוץ לא יידע את פרטי שיחתי הרגישה עם מדינאי מקומי, או שמשרד החוץ יקבל את המידע אבל כך גם התקשורת. לעתים הבחירה היא קשה מאד וצריך לתמרן בין שתי רעות אלה.

שאלה חשובה היא מדוע המערכת הישראלית דולפת עד כדי כך שהדיפלומטיה הישראלית נעשתה ידועה לגנאי בעולם כולו? יש הרבה סיבות לכך ולא אוכל להיכנס לעובי הקורה, אבל הנזק הנגרם לישראל הוא ברור. בסופו של החשבון ניזוק עיקרי הוא משרד החוץ עצמו. אחת התוצאות הנובעות מן ההדלפות ממנו היא שמעמדו של משרד החוץ במערכת הפוליטית בישראל הוא נחות יחסית, ולא תמיד משתפים אותו בעשייה המדינית העיקרית, כפי שראוי היה לעשות.

ההתערבות של פוליטיקאים בעשייה הדיפלומטית, שמזכיר ראובן מרחב בדבריו, גם היא נושא חשוב. שרים שהם פוליטיקאים נוטלים לעצמם, לא אחת, תפקידים בדיפלומטיה. הללו מתעניינים לעתים בתהודה התקשורתית יותר מאשר בתוכן שיחתם

עם מדינאים זרים. זכור לי מקרה שאירע פעם, כשליוויתי לפגישה עם המלך חוסיין שר
ישראלי שהתיק שלו אינו שייך דווקא למדיניות חוץ. על כבש המדרגות של הכניסה
לדינאן הוא הצטלם כנהוג עם מארחו. מיד לאחר מכן לחש לי השר באוזן: "מבחינתי,
אפשר כבר לחזור הביתה."

יורם פרי

מודלים של השפעה ושיתוף פעולה

אפתח בשני סיפורים. במהלך המלחמה בלבנון בשנת 1982, שעה שכוחות צה"ל לחמו
בביירות, הגיעה אל שולחנו של הנשיא רונלד רייגן תמונה של ילדה כרותת ידיים
ורגליים. הדבר זעזע אותו מאוד. הוא טלפן מיד אל ראש הממשלה מנחם בגין ואמר
לו: הפסיקו את ההפצצות על מערב בירות. לימים התברר, שהתמונה הזאת צולמה
בתקופת מלחמת האזרחים, לפני שישראל פלשה לבנון. אבל התמונה הגיעה אליו רק
אז והשפעה על מהלך המלחמה.

הסיפור השני היה בלשכת ראש הממשלה בנימין נתניהו. המנהל הכללי של משרד
החוץ הציג בפניו תיק של מועמד לכהונת שגריר ישראל במדינה חשובה מאוד. לאחר
דקות אחדות של שיחה היסה נתניהו את בן שיחו ואמר: עזוב, עזוב, הדבר הכי חשוב
איך הוא מופיע בתקשורת? איך האיש מופיע בטלוויזיה?

שני הסיפורים אינם מקריים. הם מעידים מה רב משקל התקשורת ביחסים בין-
לאומיים, בין במלחמה ובין בשלום, ועד כמה הוא עשוי להיות קריטי. מאז מלחמת
המפרץ בתחילת שנות התשעים, באירופה זה התחיל קצת לפני זה, חל אצלנו שינוי
מהותי ביחסים בין התקשורת לבין תחומים חברתיים אחרים. תחום התקשורת וממד
התקשורת חדרו לתוך התחומים החברתיים האחרים, השפיעו עליהם ושינו אותם
מאוד. החדירה כה נרחבת, עד כדי כך שנוצר מושג חדש – פולי-תקשורת. היום אין
פוליטיקה המנותקת מן התקשורת.

הדיפלומטיה היא תת-סעיף בתוך התחום הרחב של הפוליטיקה בכלל. העיסוק
בתחום הזה וביחסי הגומלין שלו עם תחום התקשורת התפתח מאוד בשנים האחרונות.
הדבר מתבטא באוצר המלים והמושגים, כמו: Media Diplomacy, Television
Diplomacy, Tele-plomacy, Photo-plomacy, Internet Diplomacy, Real-time
Diplomacy, Sound-bite Diplomacy.

כל המושגים האלה ועוד אחרים מבטאים רעיון אחד: הדיפלומטיה בימינו שונה
ממה שהיה בעבר בגלל המשקל הרב של אמצעי התקשורת.

הנושא התפתח מאוד בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה, כאשר רשת הטלוויזיה CNN שידרה לראשונה משדה הקרב שידורי טלוויזיה חיים וישירים. מאז משתמשים החוקרים במושג CNN Effect, כלומר: השפעת השידורים הישירים על קביעת המדיניות. מפתחי הרעיון הזה טענו, כי השפעת המצלמה והשידור החי רבה עד כדי כך שהיא קובעת את המדיניות של הממשל. כל השאר נובע מכך. אכן, יש לכך הוכחות רבות. למשל, ידוע לנו היום, שהחלטות נשיא ארצות הברית ביל קלינטון בשנת 1993 להתערב בסומליה היו תוצאה של העובדה שהנושא זכה לסיקור של אמצעי התקשורת. במלים אחרות, מה שאינו נראה בטלוויזיה יורד בסדר החשיבות של מקבל ההחלטות. רק מה שרואים הוא חשוב. דוגמא חריפה יותר היא כיצד סייעו כוחות האו"ם בכוסניה. שגריר בוסניה באו"ם טען, שהסיוע ניתן באזורים שזכו לסיקור בטלוויזיה, לשם הגיעו כוחות האו"ם כדי לסייע, ולא למקומות שהיו זקוקים ביותר לסיוע האו"ם. הנה הוכחה ל-CNN Effect. חוקרים אחרים טוענים שהמודל הזה אינו מדויק כל כך והם מעדיפים מודל שלדעתם הוא נכון יותר ונקרא Indexing Model. ההנחה ביסוד המודל הזה היא שהתקשורת משקפת את מה שקורה בפוליטיקה. כמגוון העמדות בתוך הפוליטיקה כך מידת הגיוון של העמדות המסוקרות בתקשורת. כלומר, התקשורת אינה יוזמת, אלא דווקא מושפעת מן הפוליטיקה. הוויכוח בין שתי תפיסות אלה, התפתח ונמשך בין חוקרים גם כיום.

עד המאה העשרים היתה הדיפלומטיה חשאית, פורמלית, ממוסדת, בין-אישית, כפי שמתואר יפה בספר הקלסי בשם הדיפלומטיה, שכתב הרולד ניקולסון בשנת 1963. בשנת 1918, כחלק מן המאמץ לסיים את מלחמת העולם הראשונה, פרסם נשיא ארצות הברית וודרו ווילסון מסמך שהכשיר את כניסת ארצות הברית למלחמה, אך גם התווה את יחסי העמים בעולם שלאחר המלחמה. הסעיף הראשון במסמך בן ארבע עשרה הנקודות קורא לשים קץ לדיפלומטיה חשאית. נאמר בו:

דיפלומטיה גלויה – הסכמי שלום גלויים וניהול דיפלומטיה גלויה וחופשית, על מנת למנוע אווירה בין-לאומית עכורה. לא עוד דיפלומטיה בחדרי חדרים, אין לרמות את הציבור, בעידן החדש, הדמוקרטי, הכול צריך להיות פתוח.

1. דיפלומטיה (1956) 1966, הוצאת מסדה, תל אביב, תרגם צבי איכט

כאמור, מאז שנות התשעים של המאה העשרים אנחנו מצויים בעולם של דיפלומטיה מסוג חדש. היטיב לבטא אותה אבא אבן, בספרו משנת 1998 על הדיפלומטיה החדשה,² העוסק בהשפעת התקשורת על הדיפלומטיה, אשר קיווה, כי ספרו יהיה נדבך נוסף לזה של ניקולסון.

העובדה שדיפלומט חייב היום לשאול את עצמו, בכל פעם שהוא יוצא מדיון מדיני, ממשא ומתן דיפלומטי: מה אני חייב לדווח לעיתונאים הניצבים בפתח? יוצרת מציאות חדשה בהשוואה לימים שדיפלומט לא היה חייב לדווח מייד לשולחיו. הביטוי הכי דרמטי של הדיפלומטיה החדשה מתמצה במושג Media Event, אירוע תקשורת, כלומר אירוע ציבורי שיש לו משמעות מדינית, או דיפלומטית ונועד לצורך התקשורת. ועידת מדריד בשנת 1991, או הביקור של סאדאת בישראל, היו מהלכים דיפלומטיים, שנוצרו לצרכים מסוימים, לכן ניבנו כאירועי תקשורת. הרושם כיום הוא, כי הדיפלומטיה כולה היא פומבית, תקשורתית. אבל האמנם כך הדבר? כמובן שלא. הפעילות הדיפלומטית מתקיימת בצורות שונות ובדרגות שונות של חשאיות ופומביות. החוקרים השונים שעסקו בכך, בעיקר בחו"ל ופחות בישראל, ניסחו שישה מודלים בקשת של אפשרויות יחסי הגומלין בין דיפלומטיה לבין תקשורת: דיפלומטיה חשאית, דיפלומטיה של דלתיים סגורות, דיפלומטיה גלויה, דיפלומטיה ציבורית, דיפלומטיה תקשורתית ודיפלומטיה בתיווך התקשורת Media broker Diplomacy. ההבדלים בין ששת המודלים האלה נקבעים על פי מספר אמות מידה: מי הם השחקנים הראשיים, מהי המטרה של הפעילות, מהו התפקיד של הציבור, מהי ההשפעה של התקשורת, מי מוביל את מי, ומהם הנושאים שנדרונים ומאפיינים נוספים.

הדיפלומטיה החשאית

חרף העובדה שאנחנו חיים בעולם של תקשורת חזקה, יש עדיין דיפלומטיה חשאית. הנסיעה של הנרי קיסינג'ר לסין ביולי 1971, שהכשירה את הקרקע לביקור נשיא ארצות הברית ריצ'רד ניקסון שנה לאחר מכן, היא דוגמא קלאסית לדיפלומטיה כזו. שיחות אוסלו גם הן דוגמא קלאסית לדיפלומטיה חשאית. המהלכים שהובילו בשנת 2003 להתפרקות של לוב מהפרויקט הגרעיני שלה היו דיפלומטיה חשאית לכל דבר. אפילו אנחנו, שיש לנו עניין בנושא, לא ידענו על כך.

המטרה העיקרית של דיפלומטיה חשאית היא לפרוץ דרך בנושאים מרכזיים בין יריבים במטרה ליצור שינוי מהפכני ביחסים ביניהם. ההנחה היא שאם הדיון לא יהיה חשאי, המהלך לא יצליח ולא תהיה פריצת דרך. בדיפלומטיה חשאית משתתף מספר קטן מאוד של אנשים. אם יש הדלפות מסוימות, או מתעורר חשש שמשהו ייודע

² Abba Eban, *Diplomacy for the Next Century*, New Haven 1998.

בפומבי, משקרים באופן גלוי לאמצעי התקשורת. העיתונים, כמובן, שונאים את הדבר הזה.

דיפלומטיה בדלתיים סגורות

בדיפלומטיה מן הסוג הזה ידוע שמתנהל משא ומתן, אך יש רצון לבודד אותו מעין הציבור. בדרך כלל אלה הן שיחות ארוכות, ממושכות, טכניות, משא ומתן מתמשך לסיום של סכסוך. למשל, ועידת קמפ־דיוויד בספטמבר 1978, או ועידת קמפ־דיוויד בקיץ 2000. מכיוון שהאירוע מתקיים והעיתונאים יודעים שהוא מתקיים, עורכים הצדדים המתדיינים מסיבות עיתונאים ומוסרים דיווח. אבל הדיווח שהם מוסרים הוא, בדרך כלל, על עניינים שוליים לגמרי: מה היה התפריט בארוחת הערב, מה לבשו המשתתפים, הסיפורים הממלאים את העיתונים, במיוחד את הטבלואידים, המבקשים לכתוב על על האירוע כשאננם יודעים בעצם מה ממש קרה שם. בדיפלומטיה כזאת יש, בדרך כלל, מתווך. הרעיון הוא, שחשיפת השיחות תקשה על פריצת הדרך ולכן צריך לשמור עליהן בסוד, אבל עצם קיומן אינו סודי, לא לגמרי בסוד. שהרי הכול יודעים על העניין. בדיפלומטיה מן הסוג הזה נעשית קצת מניפולציה על התקשורת. לפני שנה התקיים באוניברסיטה יום עיון מרתק על קמפ־דיוויד של שנת 2000, שעסק בשאלה כיצד נוצר הדימוי כאילו אין עם מי לדבר, איך קרה שפסגת קמפ־דיוויד לא הובילה לשום תוצאה חיובית, להסכם, ומי אשם בכך. בקמפ־דיוויד ישבו העיתונאים מחוץ למחנה, וקיבלו מידע רק מפני הדוברים שטפטפו להם רק את מה שרצו לטפף. בכינוס ההוא סיפר בגילוי מדהים בן כספית, הכתב המדיני של "מעריב", כיצד נפלו העיתונאים קורבן לדיווח מטעה של הדיפלומטים. בוקר אחד התברר להם ש"דיעות אחרונות" מפרסם סקופ אדיר, לפיו המשלחת הישראלית אורזת את המזוודות ועומדת לחזור ארצה, משום שהמשא והמתן התפוצץ. כתב "מעריב" לא נרעש, משום שפער הזמן העמיד לרשותו 18 שעות עד לגיליון הבא. אך נציג גלי צה"ל, העיתונאי המנוסה רזי ברקאי, נקלע למצוקה, שהרי עליו לשדר מיד. והוא יושב מחוץ למחנה ואין לו כל מידע מה קורה בתוכו. ובכלל, מרוב שעמום מחוץ לקמפ־דיוויד החליטו שני העיתונאים ערב קודם לכן לנסוע לווינגטון. והנה, ביושבו בבית מלון בעיר הבירה, מתקשר אליו העורך מגלי צה"ל ומבקש תגובה על הידיעה ב"דיעות אחרונות". העיתונאי המנוסה לא רצה להישמע כמי שאין לו מושג מה קורה, הציץ דרך חלון חדר המלון אל הרחוב הווינגטוני ואמר: אני רואה את המשלחת הישראלית אורזת את המזוודות ומכניסה אותן למכוניות וכו' וכו'. לא דובים ולא יער, הוא לא ראה זאת ולא זה מה שקרה. אבל זה מה שעיתונאים עושים כדי שיהיה להם סיפור לדווח.

הדיפלומטיה הפתוחה

דיפלומטיה פתוחה היא שלב פתוח יותר. במקרה זה העיתונאים זוכים לשיחות תדרוך, לראיונות עם המשתתפים. לעתים חלק מן השיחות פתוח לצילום. הציבור יודע גם מה סדר היום שנדון. מגעים דיפלומטיים כאלה מתנהלים, בדרך כלל, בין ידידים. במסגרת האיחוד האירופי למשל התנהלו בדרך הזאת הדיונים הארוכים בעניין חוקת האיחוד.

דיפלומטיה ציבורית

דיפלומטיה ציבורית – Public Diplomacy – היא הצורה הראשונה בין שלושה סוגי הדיפלומטיה שהתקשורת משפיעה עליהם במידה רבה יותר. זה השימוש שעושים במידע מנהיגים הלוקחים חלק במשא ומתן כדי להשפיע על המנהיגים בצד השני של שולחן הדיונים. לעתים קרובות משתמשים באמצעי זה כדי להשפיע גם על דעות הציבור. זה המושג הישן של תעמולה, או המושג שקיים רק בישראל ורק בעברית: הסברה.

יש דרכים שונות לדיפלומטיה ציבורית, וכשלושים על דיפלומטיה זהו אחד הפרקים המרכזיים: איך לערוך תערוכות ואיך לארגן ולשלוח משלחות תרבות, איך מזמינים אורחים בעלי השפעה על דעת הקהל ממדינות אחרות ואיך משפיעים על קבוצות האליטה שלהן.

יש דוגמאות רבות לדיפלומטיה ציבורית מן הסוג הזה. בין היתר, שידורי "קול אמריקה" – Voice of America – שידורי הרדיו מטעם הממשל של ארצות הברית למקומות אחרים בעולם, רדיו ליברטי, רדיו אירופה החופשית – Free Europe, הרדיו והטלוויזיה שבארבע-חמש השנים האחרונות משרדים לעולם המוסלמי, לעולם הערבי, או לקובה. יש היום שיטות חדשות מתוחכמות מאוד של שימוש ביחסי ציבור לעניין הזה.

אני עצמי התנסיתי בחוויה מעניינת מאוד בהשתלמות בתחום הזה באחת החברות החשובות בווינגטון, חברת Hill & Knowlton. החברה הוותיקה הזאת ליחסי ציבור ולתקשורת עשתה את הדבר המלוכלך במלחמת המפרץ. כאשר פלשה עיראק לכווית והיה צריך לגייס את דעת הקהל האמריקאית להתקפה נגד עיראק, הופיעה בטלוויזיה האמריקאית ילדה עיראקית מסכנה, שסיפרה כיצד העיראקים המנוולים פלשו לכווית ואיזה דברים מזעזעים הם עשו שם. התיאורים שלה היו מצמררים. אחרי מספר שבועות התגלה, שהילדה הזאת היתה הבת של שגריר כוויית בווינגטון, שלא היתה כלל ככווית ולא ראתה דבר שקרה שם. פשוט, בלוף אחד גדול. ומי בישראל אותן? סוכנות הפרסום המכובדת בווינגטון, היל אנד נולטון, שחצי מאנשי הקונגרס והסנטורים נעזרים בשירותיה. זאת היא דיפלומטיה ציבורית בצורתה המכוערת.

ישראל טובה מאוד בדיפלומטיה ציבורית, בניגוד למה שאומרים אצלנו מעל כל במה ומאחורי כל מיקרופון. אל תקנו את הסיפור שהסברה של ישראל אינה טובה. הפדרציה היהודית בווינגטון שולחת ללא הפסק לקבוצה של כמה אלפי אנשים "מכתבים למערכת" מוכנים, כדי שישלחו לעורכי עיתונים, בתגובה למה שמתפרסם או אפילו בתלונה למערכת על מדיניות העיתון. בעת שהותי בווינגטון הצטרפתי לרשימת הדיבור הזאת ועד היום אני מקבל "מכתבים למערכת" כאלה שאני מתבקש לשלוח לעיתונים. את המכתבים האלה לא כותבים אנשים פרטיים שחתומים עליהם, אלא אנשי יחסי הציבור במשרד של הפדרציה, והם שולחים אותם לאנשים פרטיים, כדי שאלה ישלחו את המכתבים לעיתונים. זאת דיפלומטיה ציבורית במיטבה.

דיפלומטיה תקשורתית

המודל החמישי של דיפלומטיה תקשורתית – Media Diplomacy – עושה שימוש בערוצי התקשורת כחלק מן המגע בין שני הצדדים המתדיינים. עושים שימוש בעיקר בטלוויזיה, אך לא רק בה. למשל, נאום האולטימטום של נשיא ארצות הברית ג'ון קנדי לברית המועצות במשבר של קובה בשנת 1962. הטלוויזיה משמשת במקרה הזה ערוץ להעברת מידע. הביקור של הנשיא ריצ'רד ניקסון בסין בשנת 1972, או של סאדאת בירושלים בשנת 1977 גם הם דוגמא לכך.

למעשה יש באמצעי הזה טרנספורמציה של היחסים הבין-לאומיים למעין פוליטיקה פנימית. כלומר, משתמשים ביחסים הבין-לאומיים בדיוק כמו שמתמשים במדיה בפוליטיקה פנימית.

דיפלומטיה הדילוגים – Shuttle Diplomacy – של מזכיר המדינה של ארצות הברית, הנרי קיסינג'ר בשנים 1973-1975 בין ישראל למדינות ערב היא דוגמא מצוינת לדיפלומטיה תקשורתית. הוא נהג להזמין קבוצת עיתונאים לטוס עימו במסע, ו"מקור בכיר בפמליית מזכיר המדינה", שהיה קיסינג'ר בכבודו ובעצמו, נהג לתדרך אותם ולומר להם מה לכתוב ולשרר. עוד בטרם הגיע לישראל היו מגיעות ידיעות המספרות מה אומרים בסוריה, מה לא אומרים בסוריה, מה הוא מצפה שיגידו בישראל וכו'. ראשי ממשלות בישראל אימצו גם הם את השיטה הזאת של דיפלומטיה תקשורתית, והיא נפוצה כיום מאוד.

דיפלומטיה בתיווך התקשורת

המודל האחרון, הנקרא דיפלומטיה בתיווך התקשורת – Media-broker Diplomacy – הוא הכי מעניין. כאן העיתונאים עצמם ממלאים תפקידים דיפלומטיים, באופן גלוי או סמוי. למשל, וולטר קרונקייט מילא תפקיד גלוי בביקורו ההיסטורי של סאדאת

בישראל, כאשר ראיין אותו בנובמבר 1977 ושאל אותו אם יסכים לבוא לישראל. סאדאת השיב: כן, וכך התגלגל העניין.

אך יש גם מקרים של דיפלומטיה העושה שימוש מתווך בתקשורת באופן חשאי, ואלה מעניינים יותר. הדוגמא הקלסית היא של הכתב לענייני דיפלומטיה של רשת ABC, ג'ון סקאלי. שגרירות ברית המועצות בושינגטון הזמינה אותו כמתווך בעת משבר הטילים בקובה. הסובייטים ידעו שיש לו השפעה רבה מאוד בממשל האמריקאי של הנשיא קנדי, והוא אכן תיווך בין השגריר הסובייטי בושינגטון לבין מזכיר המדינה דין ראסק. השאלה שעיתונאי כזה צריך לשאול את עצמו, כמובן, היא מהו תפקידו: האם עליו למלא את התפקיד הדיפלומטי החשאי, או שהוא מחוייב לכתוב על כך בעיתון שלו, או במקרה הזה – לשדר על כך בטלוויזיה? ג'ון סקאלי נהג אז כדיפלומט ולא פרסם את הסיפור הזה ברבים. אך אל דאגה, את שכרו קיבל לימים, כאשר התמנה לכהונת שגריר ארצות הברית באו"ם.

דוגמא קרובה יותר אלינו היא של פטריק סיל, הכתב הבריטי המפורסם, שהוא בן בית במשפחת אל-אסד בסוריה. כשנכשלו השיחות בין ישראל לבין סוריה במרץ-אפריל 2000 נכנס סיל לתמונה וביוזמתו ניסה להוביל מהלך של והידברות בין שני הצדדים ואף גיבש הצעת פשרה. המהלך לא עלה יפה וההיסטוריה תשפוט מי משני הצדדים – סוריה או אולי ישראל – אשם יותר.

תמר גולן, עיתונאית ותיקה, אשר שימשה גם כשגרירת ישראל באנגולה, יזמה פעולות אחדות כאלה בין ישראל לבין מדינות באפריקה. אני זוכר שהבאתי אותה יום אחד אל ראש הממשלה רבין כדי לארגן פגישה סודית בינו לבין מנהיג אפריקאי מסוים.

בקיצור, יש פעולות רבות מן הסוג הזה. הן הכי מסובכות, משום שהן באמת מעלות את השאלות האתיות הכבדות ביותר: עד כמה צריכים עיתונאים להיות מעורבים בעשייה הדיפלומטית ומה הם צריכים לעשות כשהם מתבקשים למלא שליחויות כאלה.

השאלה המרכזית היא מי משני המודלים שהצגתי בתחילת דברי משכנע יותר, מתאר נכון יותר את המציאות. האם "אפקט CNN" – כלומר המודל לפיו התקשורת היא הגורם המוביל והמשפיע – או מודל ה-Indexing, האומר שמה שקורה בתוך הפוליטיקה קודם והוא המשפיע על התקשורת.

לתקשורת, ובמיוחד לטלוויזיה, יש השפעות שליליות מאוד על התהליך הדיפלומטי. למשל, מכיוון שמה שלא רואים לא יודעים ולא עושים, סדר היום נקבע על פי שיקול תקשורתי, לא על פי שיקול פוליטי. ובניסוח מעודן יותר: השיקול התקשורתי משפיע על המנהיג שצריך להחליט יותר מאשר שיקולים אחרים. אילו הייתי נשיא ארצות

הברית, האם הייתי מטפל בנושא שלא יכתבו עליו בעיתונים ולא יראו אותו בטלוויזיה? בוודאי שלא. כך יהיה הנושא הזה במקום נמוך מאוד בסדר העדיפויות שלי. יש לכך שורה ארוכה של תופעות שליליות. למשל, בעית המיידיות. הפרסום המיידית עלול לפגוע בתהליך הדיפלומטי. התהליך הדיפלומטי, כמו כל תהליך פוליטי, מחייב זמן חשיבה, זמן תגובה, לא תגובה מיידית. אבל כאשר קורה דבר מה, ומייד עומדים העיתונאים ושואלים: מה יש לך להגיד? מהי תגובתך? כיצד על המנהיג להתנהג בשירור חי, כאשר הדברים מתרחשים בעיצומם?

הנה כי כן, יש בעיות רבות כתוצאה מכך שלטלוויזיה, ולאמצעי התקשורת בכלל, יש השפעה על התהליך הדיפלומטי. השאלה היא מהו האיזון הדרוש? אי אפשר לומר ולפסוק: הטלוויזיה היא המשפיעה או הפוליטיקה היא זו שקובעת. אי אפשר גם לומר שהפוליטיקאים הם בעלי הכוח או שהעוצמה נמצאת בידיהם של אנשי התקשורת. מה שכן אפשר לומר הוא, שהלוגיקה של התקשורת, הלוגיקה של הטלוויזיה, אופני הייצור של הטלוויזיה, אלה משפיעים על התהליך הפוליטי. יכול להיות שהפוליטיקאי הוא זה שקובע, ובמקרה אחר העיתונאי ישפיע. אבל בין אם זה הפוליטיקאי ובין אם זה העיתונאי, אלה ואלה חייבים להביא בחשבון את אופני הייצור של התקשורת. המיידיות, הבורזמניות, ההקצנה – ולא נרחיב כאן את המאפיינים ואופני הייצור של הטלוויזיה – הלוגיקה של התקשורת היא זאת המשפיעה. לכן, התשובה לשאלה: מי משפיע על מי? אינה כה פשוטה. אבל מי אומר שאנחנו חיים בעולם פשוט?

גליה גולן

התקשורת בקונפליקטים בין־לאומיים

אפתח בשני סיפורים. האחד הוא על לנין. לנין בזמנו בהחלט לא אהב תקשורת. ליתר דיוק, הוא הבין היטב מה רבה חשיבותה. לכן אמר שאסור לפרסם חדשות אקטואליות. אך הוא סבר שהתקשורת חייבת לגייס את האוכלוסייה לעבודה ולבניית הסוציאליזם, כלומר, העיתונות צריכה לגייס את הציבור לשירות המדינה. עליה לעודד את האנשים ולגייס אותם לעבודה בשמחה. הוא התכוון אז בעיקר לתקשורת הכתובה. לכן השתדלו לא לדווח בברית המועצות ובמזרח אירופה על אסונות, לא דיווחו על כשלונות, לא דיווחו על כל מיני בעיות.

התפנית בהבנת מרכזיות התקשורת בשיטה הסוציאליסטית הקלסית ובהתנהלות המדינה והפוליטיקה בברית המועצות חלה שנים רבות אחר כך, בשנת 1986, שעה

שגורבצ'וב היה בשלטון קצת למעלה משנה. לגורבצ'וב היו תוכניות, הוא כבר חשב, ואפילו דיבר על תוכניות של רפורמה. אך תוכניות אלו טרם יצאו לפועל. אז התרחש אסון הכור הגרעיני בצ'רנוביל. איש לא דיווח על כך עדיין, והדיעות נפוצו בעולם כשמועות. בארצות סקנדינאוויה, למשל, הודיעו, כי יש סימנים של קרינה רדיו אקטיבית. לפתע הוא הבין שבתקרית הזאת טמונה אחת הבעיות המהותיות של ברית המועצות: השקר. על השקר נבנתה, בדרך זו או אחרת, ברית המועצות.

ברגע שגורבצ'וב הבין זאת הוא נתן הוראה לדווח על התקרית ולטפל בה. הוא דיבר על זה גם כאירוע חשוב בתהליך של הנעת הפרסטרויקה והג'לסטנסט מחדש: רמת הפתיחות של התקשורת היתה חלק מזה.

הסיפור השני התרחש בערך שנה אחרי מלחמת ששת הימים. ירון לונדון ארגן ב"קול ישראל" משחק סימולציה של הסכסוך בין ישראל למדינות ערב. במשחק ישבו באולפנים שונים "נציגי" המדינות השונות בסכסוך. השתתפתי בו לצד יהושפט הרכבי, שאול פרידלנדר, יוסף נבו ואחרים. היה תסריט כלשהו, וכל אחד מאתנו מילא תפקיד של מנהיג בעולם. ישבנו שם יום שלם ובהתאם לתסריט הגיעה השתלשלות האירועים לכדי מלחמה. לבסוף לא שידרו זאת וסרט ההקלטה נעלם. שני הסיפורים האלה מדגימים את החשיבות שהשלטונות מייחסים לתקשורת ואת האפקט שיש לדברים הנמסרים בתקשורת.

בספרי התיאוריה נאמר, שהתקשורת אינה יכולה בעצם לקבוע מה אנשים חושבים על איזה שהוא נושא, על משבר, או על אירוע. אבל היא כן יכולה לקבוע על מה הם יחשבו. התקשורת יכולה להעלות נושא לסדר היום, אך אינה יכולה להשפיע באופן דרסטי על דרך החשיבה ועל מה יעשו אנשים עם המידע המצוי בידיהם. אינני בטוחה בזה, ולכן ארצה להתייחס בהקשר לטענה זאת למה שהוגדר "אפקט CNN": נטען כי, הסיקור הרב והישיר גרם לכך שהציבור דרש מן הממשל לנקוט פעולה, לעצור מהלך מסוים, לשנות קו מדיניות, ליישם דרך אחרת.

אפקט CNN הקלסי היה ויאטנם. זאת היתה המלחמה הראשונה שזכתה לסיקור טלוויזיוני. בפעם הראשונה הביאה הטלוויזיה את המלחמה לתוך הסלון של כל אחד ואחת בארצות הברית. אין צל של ספק, שזה השפיע והביא בסופו של דבר למחאה רחבה בארצות הברית נגד המלחמה בוויאטנם. כך קרה גם בסומליה: התמונות בטלוויזיה הן שהכניסו את ארצות הברית לסומליה. אבל התמונות בטלוויזיה היו אלה שגם הוציאו את ארצות הברית מסומליה, אחרי שראו את החיילים הסומליים גוררים את השבויים האמריקאיים ברחובות סומליה.

המלחמה בבוסניה מהווה גם היא דוגמא להשפעת התקשורת. אחרי ההפצצה הסרבית על השוק בסראיבו, שהכול ראו בטלוויזיה, נכנסו האמריקאים, או לפחות נתנו

הוראות לנאט"ו להיכנס. טוענים כי לרואנדה למשל, לא נכנסו האמריקאים לפעולה בגלל התמונות מסומליה שנחרטו בזיכרון. לעומת זאת, בטימור המזרחית, שוב אחרי זוועות שראו בטלוויזיה, האו"ם נכנסו לפעולה.

אך אפשר גם להעלות נימוקים וטיעונים נגד עוצמת ההשפעה של אפקט CNN. יש גורמים רבים על הדרך שמנהיגים מקבלים החלטות. איך מנהיג קם בבוקר, איך הוא מרגיש, לדרך הדיבור של היועץ האישי שלו. שכן, תהליך קבלת ההחלטות מורכב מגורמים רבים: נשקלים הסיכונים, יש משקל לאידיאולוגיה, לגורמים של אישיות. דעת הקהל היא רק גורם אחד מבין רבים.

זאת ועוד, אם מנהיג אינו רוצה להתערב, מסיבה זו או אחרת, בעניין מסוים, במשבר כלשהו, הסיקור התקשורתי לא ישנה את החלטתו. נחזור שוב לבוסניה: חרף הסיקור העיתונאי, למרות תמונות הזוועה על מחנות הריכוז ששידרה הטלוויזיה העצמאית בבריטניה ופרסום העיתון News Day, לא התערבה ארצות הברית בין השנים 1992-1994. גם ברואנדה בשנת 1994 ובמזרח טימור בשנת 1999 לא השפיעו תמונות זוועה על החלטת העולם לא להתערב.

אחת הסיבות לכך שהשפעת הטלוויזיה, גם כאשר השידור חי ומידי, אינה בלתי מוגבלת היא ההתעייפות של הצופים מן התמונות הקשות. בשלב מסוים נמאס לציבור לראות זוועות וגופות, התמונות כבר אינן משפיעות, אובד בהן כל עניין.

עד כמה מסובכת השפעת אמצעי התקשורת אפשר ללמוד גם מן השאלה: אם תמונות טלוויזיה הכניסו את כוחות ארצות הברית לסומליה מדוע לא היתה לכך השפעה דומה ברואנדה? יש הטוענים שזה היה עניין של מדיניות. סומליה ובוסניה היו שני משברים שהתקיימו באותו זמן. אחד ההסברים הוא, שהאמריקאים נכנסו לסומליה כדי להימנע מכניסה לבוסניה, שנחשבה מקום מסוכן מאוד ובעייתי הרבה יותר. בעלי הטענה הזאת אומרים, כי ארצות הברית נכנסה לסומליה, כדי להסיח את דעת הקהל מבוסניה. לטיעונים האלה אין כל קשר לאמצעי התקשורת ולהשפעתם על מקבלי ההחלטות.

מקבלי ההחלטות אינם מוכנים להודות שהם מושפעים מהתקשורת. לכן נשמעים הסברים למיניהם מדוע נקטו צעד זה או אחר. דוגמא לחוסר הרצון להודות בהשפעת התקשורת היא דוברת הבית הלבן בימי ממשלו של ביל קלינטון. בתגובה להאשמות שארצות הברית התערבה רק לאחר שהופיעו ברבים תמונות הזוועה מסראיבו, אמרה הדוברת, כי קלינטון הגיע כבר מזמן למסקנה שחייבים לעשות משהו, שהתכנון לכך נעשה זמן רב קודם לכן, שהחלטה להתערב התקבלה ימים אחדים לפני ההפצצות על

השוק בסראיבו, וכי התמונות האלה יצרו את ההזדמנות ההולמת לכך. וכך אמרה דידי מאירס, דוברת הבית הלבן:

It was a short window, we took advantage, we moved the policy forward, and it was successful.

ייתכן שהיתה לממשל ארצות הברית מדיניות שגובשה קודם לכן, אך אפשר לומר, כי הממשל היה זקוק לתקשורת כדי ליצור את ה"הזדמנות", בכדי להצדיק את הפעולה בפני הקונגרס, או בפני מתנגדי הממשל. המסקנה היא, שהתקשורת כן השפיעה, כן מילאה תפקיד מכריע למדי.

אפשר לראות את ההשפעה אם ננתח את התהליך בצורה מעמיקה יותר. הבא נחזור למקרה המוקדם של פרסום מידע על מחנות הריכוז. פרסום התמונות לא הביא להתערבות אך השפיע ישירות על קבלת החלטה מספר 770 שקראה להשתמש בכוח, אם יהיה צורך, על מנת להביא את הסיוע ההומניטרי הדרוש לתושבי בוסניה ולאפשר גישה אל המחנות. ככל הנראה, היה דרוש עוד משהו כדי לממש את ההחלטה ולתת אישור לנאט"ו להפציץ. ההפצצות על השוק בסראיבו היו המקרה שחיפשו.

גם במקרה של מזרח טימור אפשר לומר שהתמונות באמצעי התקשורת הביאו להתערבות מסוימת. ההתערבות המועטה של האמריקאים שם לא היתה אלא משום שהתקשורת טענה, כי קיימת בממשל אמת מידה כפולה של מוסר. מדוע מתערבים בכל הכוח בקוסובו (1999) ומזניחים את מזרח טימור, טענו באמצעי התקשורת. הסיבות לחוסר התערבות נעוצות בגורמים רבים. אפשר לומר שלדעת הקהל לא היה עניין רב בנושא הזה ולכן לא זכו הנושאים האלה לסיקור עיתונאי רב.

על ארצות הברית ועל מערב אירופה אפשר להעלות טענה ולומר, כי ככל שהסכסוך, או הבעיות, או הזוועות, רחוקים יותר, ככל שצבע העור של הקורבנות לבן פחות, יש פחות התעניינות של התקשורת, וכתוצאה מכך גם התעניינות פחותה של הציבור. יש מידה רבה של ציניות באמירה הזאת, אבל זה אחד ההסברים לקצב ההתערבות של המעצמות בסכסוכים מקומיים. הנה ראו, יש זוועות בסיירה לאונה, בליבריה, בזאיר, בדרפור - איפה ההתערבות? יש באמת סימני שאלה.

אפשר לדבר גם על העובדה שלפעמים הממשל פועל נגד הלחץ של התקשורת ונגד דעת הקהל שהתקשורת מנסה לעורר. הפלישה האמריקאית בימי קלינטון להאיטי נעשתה חרף העובדה שכל אמצעי התקשורת היו נגדה. גם המלחמה בעיראק מתנהלת למרות התנגדותה של התקשורת.

מנגד, יש מצבים שממשלות משתמשות באמצעי התקשורת לצרכיהן. גורמי ממשל עושים זאת באמצעות מסירה מכוונת של מידע, הדלפה לאמצעי התקשורת.

המטרות של ממשל המשתמש בתקשורת לצרכיו עשויות להיות שונות: יעד אחד עשוי להיות הרצון להכין את הציבור לפעולה כלשהי. לדוגמא, לפני המלחמה בעיראק הכין הממשל של ארצות הברית את הציבור לפלישה, לתקיפה, אך הציג בציבור את הטענה, שהיא נועדה לצורכי מודיעין, לאסוף מידע על נשק להשמדת המונים.

דוגמא אחרת היתה במלחמת העולם הראשונה, כאשר הממשל של ארצות הברית הקים עיתון כדי לתמוך במלחמה כשזו לא היתה פופולרית בארצות הברית.

יעד נוסף עשוי להיות הרצון להצדיק פעולות לאחר מעשה, או אפילו ליצור משבר כתירוץ לפעולה. לדוגמא, מילושוביץ יצר תעמולה והסית את הסרבים באמצעות כלי התקשורת. הוא הרבה להשמיע בתקשורת סיפורים על אפליה ועל דיכוי נגד סרבים בכוסניה, בקרואטיה וקוסובו.

ממשל עשוי להשתמש בתקשורת כדי להעביר מסר פוליטי לצד השני. דוגמא טובה לכך יש בשימוש שעשה ממשל ארצות הברית ברשת הטלוויזיה CNN כדי להעביר מסרים פוליטיים לסדאם חוסיין.

יעד נוסף שאזכיר כאן הוא מה שמכונה דיפלומטיה ציבורית. התקשורת יכולה להשפיע על אירועים במהלך סכסוך ולמלא בכך תפקיד ישיר בשעת משבר. במקרים מסויימים, כמו בסומליה ובבלקן, היתה לתקשורת נגישות גדולה יותר למידע ועל כן השפיעה על מהלך האירועים ועל טקטיקת הלוחמה. גם החשש מפני דיווחים משדה הקרב, מפני הצגת תמונות של הרוגים, של פצועים, של ארונות קבורה, גם אלה שיקולים המשפיעים על הטקטיקה של הממשל ועל הרצון להעדיף לנהל פעולות המכוננות בעגה הזאת "פעולות נקיות וקצרות", בתקווה כי כך לא יגיעו אל הציבור הרחב התמונות האלה של הקורבנות ושל ארונות המתים החוזרים משדה הקרב.

תופעה אחרת היא השימוש ברדיו כאמצעי להסתה. כך קרה ברואנדה, שם מילא הרדיו תפקיד חשוב בעידוד ובארגון הטבח.

יש דוגמאות רבות של השפעת התקשורת על אירועים בזמן משבר. הבי.בי.סי נוהג לשדר בשפה המקומית על מנת להשפיע על לוחמים בשטח. מנגד, התקשורת המקומית משדרת שידורי תעמולה בכדי להעלות את מורל הלוחמים וכדי לגייס תמיכה. החשיבות של התקשורת המקומית היתה רבת משמעות ביוגוסלוויה עד כדי כך שצבא ארצות הברית הפציץ את תחנת הטלוויזיה הסרבית כדי לעצור את והדיפלומטיה הציבורית של מילושוביץ כנגד הפצצות נאט"ו.

דוגמא נוספת להשפעת התקשורת על מהלכים היא אירועים מבויימים. בטונקין ביי הממשל בארצות הברית זייף את תמונות הפגיעה בכלי השיט של צי ארצות הברית כדי להצדיק את הפעולה בווייטנאם. היו מקרים בזמן האינתיפאדה הראשונה שהתקשורת ביקשה מילדים לחכות עד שיגיעו המצלמות ובהאיטי ייצרו סיסמאות ענק לפני נחיתת

המרינס שאמרו: "אם תנחתו זו תהיה סומליה שנייה". הספינות אכן לא הנחיתו את חיילי המרינס ועוד ביום ההוא התרחקו מן המקום. דוגמא נוספת להשפעת התקשורת היתה שוב ביוגוסלוויה. כאשר הושג כבר הסכם וכוחות נאט"ו היו צריכים להיכנס לקוסובו, דחו האמריקאים את הכניסה לפרישטנה עד שעת צפיית שיא בטלוויזיה. בינתיים נכנסו הרוסים וכשהגיעו כוחות נאט"ו הרוסים כבר שלטו בשטח. במשך ימים אחדים התנהל משא ומתן כדי להוציא משם את הרוסים ולאפשר לכוחות נאט"ו להיכנס.

כיום, בעידן האינטרנט, יש גם לו חלק במאבקים ובסכסוכים. דוגמא לכך היא חיזבאללה, שבאינתיפאדה השנייה "הפציץ" את אתר האינטרנט של משרד החוץ של ישראל, עד כדי כך שלא היה אפשר להיכנס אליו. האקרים פרצו למחשבי הפנטגון. האינטרנט הוא תחום שקשה לשלוט בו ולבקר אותו. יש לו קהל עצום ובהיות המידע בו מופץ באורח מידי, ובעגה האמריקאית: "בזמן אמת", הוא מתאים לחדשות.

לתקשורת יש תפקיד ביישוב ובניהול סכסוכים. משחק הרדיו שהזכרתי הוא דוגמא לתקשורת המשמשת זירה לסימולציות. שדר הטלוויזיה האמריקאי טד קופל עשה בשנת 1988 שידור סימולציה מעניין. הוא הפגיש בירושלים על מסך טלוויזיה אחד, ישראלים ופלסטינים, כאשר חומת מסך חוצצת ביניהם. היה זה בעידן מוקדם מאוד של המגעים. בתוכנית השתתפו מנהיגים ישראלים ומנהיגים פלסטינים, בהם חנאן עשראני וְחִידֵר עבד א־שאפי. הוא ניסה להביא את הישראלים והפלסטינים לומר מה צריך לעשות כדי שישראל תכיר באש"ף וכדי שהפלסטינים יכירו בישראל. אפשר לומר שעיתון "גשר", שהיה פעיל תקופה קצרה, מילא תפקיד נוסף של התקשורת. העיתון היה מיזם משותף של ישראלים ופלסטינים וניסה להביא את מאמרי כל צד בשפה של הצד האחר.

תפקיד אחרון של התקשורת עשוי להיות כאשר היא מנסה לשנות את תדמית הצד שכנגד. דוגמא ראשונה היא כיצד המושג פלסטינים צץ בתקשורת בישראל כחלק של תהליך אוסלו. נוסף לכך, יאסר ערפאת הוצג בטלוויזיה על ידי החרצופים כבובה סימפטית ומשעשעת.

תפקיד התקשורת כשחקן עשוי להסתכם בעובדה שרואים את התקשורת כיעד. בסופו של עניין, הכול מנסים להשתמש באמצעי התקשורת ולסובב אותם למטרתם. ממשלות, ארגוני מתנדבים לא ממשלתיים, תנועות המחאה, חברות מסחריות, הכול מנסים להשתמש בה, להיכנס אליה ולנצל את השפעתה לצרכים שלהם. בסופו של עניין, הגם שאמצעי התקשורת מצויים היום במידה רבה בידיהם של אילי הון, של

מונופולים יש לתקשורת אפשרות לסייע דווקא לצד החלש. היא מאפשרת לחלשים להעביר את המסר שלהם לעולם על ידי תמונות, עדויות ועוד. בגלל התקשורת אי אפשר עוד להסתיר דברים. בזכות התקשורת יכולים להשמיע את קולם חוגים שבלי התקשורת קולם לא היה נשמע.

המסקנה שלי היא, שייטכן מאוד שסיקור תקשורתי איננו הסיבה לפעולה, להתערבות או לסכסוך וגם לא הגורם הבלעדי. אבל בוויכוח על השפעת התקשורת אני בצד שטוען, כי יש לתקשורת תפקידים רבים ויש לה השפעה עצומה.

אלון ליאל

דיפלומטיה צהובה – כורח המציאות או ברירת מחדל?

“עיתונות צהובה” היא מושג המשמש לא אחת לגנאי. בעבר הרבו לעסוק בהידרדרות של העיתונות תוך שימוש במושג הזה, אך הדיון הזה כמעט נפסק. העיתונות הצהובה מייצרת מוצר שהציבור מבקש. הדיפלומטיה הצהובה, בהשאלה, היא במידה גוברת והולכת המוצר הנוכחי של הדיפלומטיה. סיבות אחדות לכך. יורם פרי הזכיר את השינוי מאז ימי הדיפלומטיה הקלסית של טליראן, של הדיפלומטים המדברים ביניהם בקודים סודיים המובנים רק להם, לבעלי הידע והחוכמה, עד ימי הדיפלומטיה הציבורית, שהצרכן שלה הוא הציבור. הדיפלומט צריך להתאים את עצמו לנסיבות בנות ימינו. צריך לתת לציבור את מבוקשו. לכן הדיפלומטיה “מצהיבה”.

אולם לא התקשורת גרמה לדיפלומטיה להיות צהובה, אם כי יש לה חלק קטן בזה. גרמה לכך, קודם כל, הגלובליזציה, הירידה של הלאומיות ברמה העולמית, גם אם אלינו זה עדיין לא הגיע. היום מצויים על המדוכה עניינים רבים כל כך המוגדרים כעניינים חוצי גבולות – cross borders issues – והציבור עצמו מתעניין מאוד במה שמתרחש מעבר לגבול שלו בכל כך הרבה נושאים. גם הדיפלומטיה מתעניינת היום בדברים שלא עסקה בהם בעבר. היא עוסקת בסחר, בתרבות, בתיירות ובספורט. יש דחיקה של הדיפלומטיה לעניינים שוליים, קטנים ופעוטים, מעין טריוויאליזציה של הדיפלומטיה. הדיפלומטיה כמו ירדה מן האולימפוס, ולכן מוצא עצמו הדיפלומט עוסק בדברים איזוטריים, באופן יחסי, הרבה יותר מאשר במשא ומתן לשלום.

הדבר השני האופייני מאוד לנו, למדינת ישראל, אבל קורה בכל העולם, הוא שהפוליטיקאים לקחו לעצמם את הדיפלומטיה מידי הדיפלומטים. התופעה הזאת נובעת, בחלקה, מן הצורך של הפוליטיקאים לזכות בתשומת לב מרבית דרך אמצעי התקשורת, רייטינג הוא שם המשחק. לכן כל נושא הקשור לסכסוך בין מדינות, למשא ומתן בין מדינות, למפגשים עם מנהיגים, כל נושא שזוכה לכותרת גדולה בעיתון, אם

אפשר בעמוד הראשון, לקחו לעצמם הפוליטיקאים. פוליטיקאי הרואה לעצמו סיכוי להופיע בכותרת גדולה בעמוד ראשון אם ידליף תוכנית מדינית, אם יצמח לו מזה רווח פוליטי, יעשה זאת, הוא לא יניח את המלאכה הזאת לדיפלומט. אצלנו כבר שנים רבות ראש הממשלה הוא העוסק בדיפלומטיה הגבוהה, לא משרד החוץ, אפילו לא משרד הביטחון. לפעמים, אם שר החוץ בר מזל הוא ומקורב אל ראש הממשלה, גם הוא זוכה להיות מעורב בעשייה הדיפלומטית של ממש.

לדיפלומטים לא נותר לעסוק אלא בעניינים קטנים וחסרי חשיבות, כמה שזכה לכינוי *petit diplomacy*. המצב הזה יצר בעיה חדשה וכפולה. קודם כל, הדיפלומט צריך כל הזמן להצדיק את זכות הקיום שלו. אם לא נותר לדיפלומט כל תפקיד זולת מתן שירותים קונסולריים, חילוף ישראלים שנתקעו על איזה עץ בהודו, או משיית ישראלים שנפלו לנהר אי שם בעולם, עלול הציבור לשאול: מי צריך אותם? העיתונאי אמיר אורן, כבר כתב מאמר שהציע להפוך את משרד החוץ לאגף במשרד הפנים: לתת שירותים לישראלים בחוץ, כמו שמשרד הפנים נותן שירותים לישראלים בארץ.

מצב כזה מעורר אצל הדיפלומט תחושה של אי נוחות: שכרו עולה כסף רב, הוא יוצא עם משפחתו לתקופת שליחות בת חמש שנים, גר בבית נאה, אחזקת השגרירות עולה ממון רב וצריך להצדיק את התקציב הזה. כך מתחיל הדיפלומט להוציא לאמצעי התקשורת כל מיני סיפורים טריוויאליים. הדרך היחידה של הדיפלומט להגיע לעמוד הראשון של העיתון היא לתת לעיתונאי תמונה טובה של נחש ענק שחדר לשגרירות בקניה. זאת אינה מהתלה, זה הופיע לפני כחודשיים בעמוד הראשון של אחד העיתונים. גם הריב בין השגריר של ישראל בווינגטון לבין אשת שר החוץ זכה לסיקור בעמודים הראשונים. זה מה שנשאר לדיפלומטים.

בנוסף לכך נוצר הצורך להדליף מידע לתקשורת, זאת בעיקר כדי לפרוק את תסכולי חוסר העשייה, להזכיר לעיתונאי שאתה קיים ולעתים גם לנסות להשפיע באמצעות התקשורת על תהליכים שאינך יכול להשפיע עליהם בדרך הביורוקרטית המקובלת. אלא שקורת הרוח מן ההדלפה קצרת ימים היא. היא עלולה להתברר כמהלך הפוגע ביוזם שלו, מעין בומרנג, שבעקבותיו יימצא בזה תירוץ טוב לעקוף את משרד החוץ, בטענה כי משרד החוץ דולף.

לפני חודשים אחדים, פגשתי בצפון המדינה אחדים מעמיתי למשרד החוץ בחתונת בתו של עקיבא אלדר, הפרשן המדיני של "הארץ", שזכה בתואר העיתונאי המשפיע ביותר בדיפלומטיה. אספתי את כולם ואמרתי: אני קורא עכשיו למשטרת קרית שמונה ומסגיר לה את כל המדליפים של עקיבא בשלושים השנה האחרונות. אני, כמוכן, אחד מהם. התקשורת למדה מהר מאוד את נקודות החולשה של הדיפלומטיה הישראלית, כאשר נתנה לדיפלומטים לשפוך בפניה (שלא לציטוט) את מר ליבס, בעיקר נוכח העובדה שלשר לא היה בדרך כלל זמן להאזין להם.

מדובר אם כן בשורה של אילוצים, שאינם קשורים ברובם לתקשורת אלא הרבה יותר למידת המעורבות של הציבור, מחד גיסא, והפוליטיקאים, מאידך גיסא, במתרחש בנושאים בין־לאומיים. הציבור ברמת המיקרו – בחיי הכלכלה, התרבות והתיירות, והפוליטיקאי ברמת המקרו – תהליכי השלום, היחסים עם ארצות הברית וכדומה. הדיפלומטיה לא הצהיבה בהכרח בגלל שהתקשורת הצהיבה, אך עם תהליכי ההצהבה של שתיהן, הפילו את זו אל תוך זרועותיה של רעותה.

כדי להיות הוגן עלי להדגיש שידיה של התקשורת אינן נקיות לחלוטין ויש לה חלק בתופעה. כאשר אמצעי תקשורת כמו "ידיעות אחרונות" ו"מעריב" מקדישים חצי עמוד קבוע לישראלים במצוקה באמריקה הלטינית, או על איזה הר באסיה, פותח הדבר פתח למשרד החוץ לספק את יצר הסקרנות הזה. כאשר העיתונים הגדולים מחלקים את הכיסוי של משרד החוץ לנושאים מדיניים, מחד גיסא ולאסונות, מאידך גיסא, המשרד מרים את הכפפה. כך נוצרה לה בהדרגה המחלקה לישראלים במצוקה, ההולכת וגדלה וגם חדר המצב הולך ומתעבה, עד שהפך מרכיב דומיננטי בעבודת המשרד. דיפלומטיה האסונות הולכת ומתפתחת גם משום שזה המידע המעניין את העיתונות, או עיתונים מסוימים. הרבה יותר קל לכתוב ולפרסם סיפורים כאלה מאשר לקרוא ביסודיות את מסמך האסירים הפלסטינים ולהבין את ההבדלים בינו לבין מפת הדרכים. למה להתעמק בקריאת מסמך בן שלושים עמודים אם אפשר להסתפק בסיפור פשוט, קליט, מסעיר, מרגש ולראות תמונה של הורים במצוקה מחכים לסימן חיים?

הנה דוגמא מן הסיפורים הקרובים ללבי הקשורים ליחסי ישראל־תורכיה. לאחרונה התרחשו שני אירועים ביחסנו עם תורכיה, הקשורים לשני אישים: אחמת נג'דת סוזר (Ahmet Necdet Sezer) ושבי שבתאי. השם הראשון אינו אומר לציבור ולא כלום, אף על פי שהוא נשיא תורכיה כבר שש שנים והוא "בסך הכול" ביקר בישראל. אבל השם השני מוכר היטב, משום ששבי שבתאי נעצר בתורכיה לאחר שהתגלה, כי החזיק 500 דולר מזויפים, זכה לפרסום אין סופי בתקשורת והפך גיבור ישראל. אחרי כל כך הרבה דקות שידור בטלוויזיה, אין לשבתאי כל בעיה להתמודד בבחירות המקדימות בכל מפלגה שהיא. נשיא תורכיה, נג'דת סוזר לא קיבל אפילו דקה אחת של שידור. מספר השרים שהיו מעורבים בפרשת שבי שבתאי היה רב יותר ממספר השרים שליוו את נשיא תורכיה בביקורו בישראל. אפילו דיפלומט שלחו לאנטליה לטפל בפרשת שבי שבתאי, והבחור עוד המשיך לכעוס שמדינת ישראל אינה עוזרת לו. הנה כי כן, זה מה שהתקשורת מבקשת (בשם הציבור כנראה) ומשרד החוץ נגרר אחרי סדר העדיפויות של התקשורת.

הדיפלומטיה, כאמור, השתנתה לא רק בגלל התקשורת, אך התקשורת תורמת לכך. כמו בסיפורו של הדיפלומט הוותיק צבי מזאל, שגרינו לשעבר בשבדיה, אשר גם הוא דוגמא לקשר בין דיפלומטיה לתקשורת. כשלושים וחמש שנים עבד צבי מזאל במשרד

החוץ וכיהן בתפקידים דיפלומטיים בכירים. עבודת קודש הוא עשה בתפקידיו כשגריר ישראל ברומניה ובמצרים. אך להיסטוריה הציבורית הוא נכנס משום שהוציא את תקע החשמל בתערוכה בשטוקהולם, במחאה על מיצג אומנותי פרו פלסטיני שבמרכזו בריכת מים אדומים כדם. אני מצדיק את המעשה שעורר סערה. אילו הסתפק השגריר במכתב מחאה מנוסח היטב אל משרד החוץ של שוודיה, איש לא היה שומע על המיצג הזה. אולי, במאמץ אדיר של משרד הדובר של משרד החוץ, היה מכתב המחאה זוכה לידיעה שולית בעמוד פנימי. אך השגריר ביקש למחות בקול גדול. רק כך אפשר להביא את הנושא לעמודים הראשונים ולהשפיע. בימינו גם זאת דיפלומטיה, כדברי שגריר ישראל בספרד לאחר התקרית: אם מיצג המשבח מחבלים מתאבדים הוא אמנות, אזי הוצאת התקע במוזיאון השוודי היא דיפלומטיה.

ראובן מרחב

הדיפלומטיה החסויה – שקיעתה לאור הזרקורים

עמים קטנים, שהם פוטנציאל לטרף של מתנכלים, ידעו תמיד להפעיל לצרכיהם את מגוון הכלים של הדיפלומטיה החסויה והחשאית, או את לוחמת המודיעין. העם היהודי הציטיין בכך. ההיסטוריה הקדומה שלנו מספקת דוגמאות אחדות מעניינות מאוד. הסיפור על אהוד בן גרא בספר שופטים וזה על מרדכי היהודי במגילת אסתר הם רק חלק מן הטקסטים הקדומים המכילים את האלמנטים הדרושים לכך.

זירת הדיפלומטיה הקלסית, כפי שציין פרופ' פרי, התפתחה במרוצת השנים. זהו העיסוק המסורתי של דיפלומטים בחדרים ספוגי עשן, המשרטטים קווים ישרים על המפה ומחלקים את אפריקה, במסגרת מה שנקרא Splendor of Africa, הכול הרחק משם מהיבשת עצמה, בברלין, בשנת 1878. במקח וממכר הזה קיבלו המעצמות השוליות את האזורים השוליים. הימים האלה חלפו לבלי שוב.

במקביל התפתח ארגון הכלים הדיפלומטי שאנחנו מכירים כיום. זאת התפתחות שנמשכה הרבה מאוד שנים ונחתמה בקודקס של האמנות שלה – אמנות וינה 1961 ו-1963 – השונה לגמרי מן הנוהג שהיה מקובל עד לפני פחות מחמישים שנה. למרות האמנות האלה עושים בדיפלומטיה הזאת שימוש באמצעים שרק הדיפלומטיה החסויה והחשאית נזקקה להם מאוד במשך הזמן, דהיינו, הפגיעה בחסינות של האנשים ושל המתקנים. ישראל לא היתה בין האחרונות לנהוג כך, הן למטרות הגנה והן למטרות התקפיות.

עם זאת, אחרי מלחמת העולם הראשונה, ובאופן נמרץ עוד יותר אחרי מלחמת העולם השנייה, חלו שינויים גדולים בכל הקשור לבינאום ולחשיפה של הדיפלומטיה.

ואף על פי כן ולמרות כל מה שנאמר עד כה, יש לדיפלומטיה המסורתית במובנה הקלסי והחסוי עדיין שדה פעולה עשיר מאוד. איני בטוח שישראל היא דוגמה טובה לכך בשל ריחוקה היחסי מהזירה הבינ-לאומית. חלק ניכר מהפעילות הדיפלומטית העולמית מתרחש כיום בשדה הבינ-לאומי – בתחום הכלכלה והרגולציה הבינ-לאומית. באלה מתפתח משטר שהריבונות הרגילה מאבדת בו חלק גדול ממשמעותה, והמטריות האזוריות או הבינ-לאומיות מקבלות משמעות גדולה הרבה יותר. הפעילות בהיקף הזה פתחה בפני הדיפלומטיה האזורית והבינ-לאומית שדות חדשים שלא ידענו כמותם עד כה. הדבר מחייב שינוי גם בתחומי ההתמחות של הדיפלומטים. הדברים האלה אכן קורים.

ואף על פי כן, ידעה הדיפלומטיה המסורתית המוכרת לנו בחמישים השנים האחרונות כמה הישגים בולטים מאוד. לעתים התרחשו דברים תחת אפן של מדינות שהיו אולי רוצות מאוד לדעת מה קורה, אבל לא כך היה.

דרכי הפעולה של קיסנינג'ר וניקסון בראשית שנות ה-70 של המאה הקודמת בעיצומה של המהפכה התרבותית הם דוגמא לכך. המהלכים שלהם, לא זו בלבד שהביאו לנורמליזציה של היחסים בין ארצות הברית לבין סין, אלא יצרו משולש אסטרטגי ששינה לחלוטין את מאזן הכוחות בין ברית המועצות, לארצות הברית ולסין, והכניס ממד חדש לגמרי למדינאות הבינ-לאומית. למותר לציין שהעניין הזה בא לאמריקאים כהפתעה מוחלטת, ומה שמפליא יותר – הסובייטים לא ידעו על כך דבר וחצי דבר.

אירוע מתמשך בולט מאוד שקרה בושינגטון תחת האף של האמריקאים היה עסקת הטילים וקשירת היחסים הדיפלומטיים בין סין לבין ערב הסעודית, שבעקבותיה ניתקה ערב הסעודית בבת אחת את הקשרים הדיפלומטיים עם טיוואן וקנתה מסין טילי ה-Silkworm. פתיחת השגרירות הסעודית בביג'ין בשנת 1990 הייתה הישג גדול מאוד לסין. כל זה קרה לאחר חודשים ארוכים של מגעים, בניצוחו של השגריר הסעודי בנדר בן סולטאן תחת אפם של האמריקאים בושינגטון, בלא שידעו על כך מאומה.

דוגמא נוספת לדיפלומטיה המסורתית החשאית היא הרעיון שהגה בזמנו בן גוריון, יחד עם ראש המוסד אז, ראובן שילוח, לפרוץ את מעגל האיבה הערבי באמצעות "ברית הפריפריה", בין ישראל לבין המדינות שמעבר לעולם הערבי – תורכיה, איראן ואתיופיה. בסופו של דבר זאת מעולם לא היתה ברית במובן המקובל; בממדים האסטרטגיים האמיתיים שלה היא היתה, לכל היותר, דו-צדדית. הדבר היחיד שנשאר מן המשולש המקורי שביקש בן גוריון ליצור בין ישראל, לבין איראן ותורכיה, היה משולש מודיעיני מדיני, שהחל ליצור ולהקים ראובן שילוח, לגמרי בכוחות עצמו, ואשר התקיים עד נפילת השאח של איראן בסוף שנות השבעים של המאה העשרים. יש יכוח עד כמה היתה מערכת הקשרים הזאת חשובה מבחינה מודיעינית גרידא, אך היא

התקִימה במשך שנים ארוכות ואין ספק שמילאה תפקיד חשוב. היא יצרה את המסגרת היחידה למפגש בין אנשים, חלקם ראשי שירותי המודיעין, שהיו מקורבים מאוד לשליטים שלהם, וקיימו ביניהם מגעים מדיניים ברמה גבוהה במסגרת משולשת.

בתקופה מסוימת ניסו לכרוך בזה גם את אתיופיה, אך המאמצים עלו בתוהו והקשר עם אתיופיה התפתח כמערכת נפרדת. ראוי להזכיר, כי מערכת היחסים עם איראן היתה חשובה מאוד לישראל בשל הנפט, האפשרות למלט יהודים ובשל הממד האסטרטגי גיאוגרפי הכללי.

מערכת הקשרים עם תורכיה היתה שונה לגמרי. תורכיה הכירה בישראל כמעט מִיד לאחר הקמת המדינה וחרף עליות ומורדות במערכת היחסים שמרה על הקשרים כל הזמן. חלק מהיחסים האלה התקיים ברמה החסויה, החשאית. בעבר ידעו בישראל להעריך את הקשרים האלה; הבושה שנגרמה למארחי נשיא תורכיה, נג'דת סזר, שהתקבל במושב הכנסת בידי כנסת ריקה למחצה ועמד בפני חבר כנסת מנמנם על כיסאו, לא היתה מתרחשת לפני 15 שנה, או גם לפני עשר שנים. אילו אז הגיע נשיא תורכיה לישראל, היו מקבלות את פניו חמש תזמורות והעיתוננים היו מפרסמים מוספים מיוחדים לרגל בואו.

התפתחות היחסים עם תורכיה היא פרק מעניין בתולדות הדיפלומטיה בישראל. כאשר התמנית למשרת המנהל הכללי של משרד החוץ בשנת 1988, כשאלון ליאל עוד דיווח מתורכיה, היה יהודה מילוא המנוח מיופה הכוח שלנו בתורכיה האדם הראשון שהתקשרתי אליו, זאת ביודעי את החשיבות העצומה של תורכיה במערכת האזורית שלנו. היה לו מדד מעניין להשתפרות היחסים באומרו: "דע לך, יש סימנים שהמצב משתפר. הצלחתי לקבל פגישה עם מנהל המחלקה שלנו אחרי שחכייתי יומיים בלבד." מקודמי בתפקיד, האלוף אברהם טמיר, ירשתי מוסד שנקרא "שיח עם התורכים". התורכים לא היו מוכנים שנבוא לאנקרה. הפגישות התקיימו תמיד בז'נווה ו"הפילגשות למחצה" הזאת הכעיסה אותי מאוד. אמרתי להם: זאת הפעם הראשונה שאני בא לשם, אבל גם הפעם האחרונה. הפעם הבאה, אם המפגש לא יתקיים באנקרה – הוא לא יתקיים, כי אין לכך שום הצדקה. כיום, משיצאנו לאור, מוזר אפילו להזכיר זאת, אבל גם יחסים קרובים מהסוג שיש לנו עם תורכיה צריך לטפח ולפתח.

דוגמא נוספת לדיפלומטיה שקטה ויעילה היתה תרומתו של השגריר והדיפלומט הוותיק חנן בראון, שבימים אלה מלאו שלוש שנים למותו. בסוף שנות החמישים יצא לאתיופיה, ייצג שם את כל המערכות של ישראל בתואר קונסול כללי. זה לא הפריע לו לייצג את משרד החוץ, את השב"כ, את המוסד ואת צה"ל, בהחלט תופעה נדירה של ייצוג משולב. צעד אחר צעד הוא פילס בעקשנות רבה את הדרך אל לב האתיופים, עד לכינון יחסים מלאים בדרג שגרירות בשנת 1962, בימי שלטון הקיסר היילה סלאסי.

אלה שלל דוגמאות המראות כיצד יכול שליח בעל חזון, בעל ידע להשתמש בכלים הנכונים, הגלויים והחשאיים כאחד ובאמון רב של שולחו, לפתח מערכת קשרים מיוחדים התורמת לקידום ערכת הקשרים בין המדינות.

כך אט אט התפתחו גם הקשרים עם סין. בשנת 1979 התחיל איש העסקים שאול איזנברג לרקום קשרים עם סין וזו התפתחה עד כינון היחסים בין שתי המדינות בשנת 1992. הפעילות התנהלה במקביל בכיג'ין באמצעות מערכת הביטחון – אם כי לא בגלוי – בהונג-קונג ובאור"ם, עם משרד החוץ הסיני, אשר לא היה בשל למגע גלוי וישיר עם ישראל. בגלל זאת יזמנו, עוד טרם כינון היחסים הדיפלומטיים בין הממשלות, קשר בין האקדמיה הלאומית למדעים של ישראל למוסד המקביל בסין. זאת עשינו לקראת סיום תקופת שירותי בהונג-קונג בשנת 1988, כיוון שהערכנו שמערכת הקשרים בין האקדמיה הלאומית הסינית לבין זאת הישראלית היא היחידה המאפשרת לעקוף את משרד החוץ הסיני.

אני מציג את הדוגמאות האלה כדי להבהיר, שכאשר מדובר במדינות בעלות צרכים מיוחדים, מערכת המגעים החסויים היא בלבד המאפשרת לבנות כלים מיוחדים, או פיגומים מיוחדים לפיתוח הקשר ולמבנה הרצוי שלהם. כפי שנאמר אצלנו במקורות: אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין. יש מצבים שאינם מאפשרים לפתח, גם היום, קשרים של ממש לעין השמש. יש גם מקרים, שהפעילות הדיפלומטית נראית כנעשית באור היום, ואין היא אלא פרי עבודה שנעשתה בחשאי.

הדוגמא הבולטת ביותר לכך היא, כמובן, ביקור סאראת בירושלים. אלמלא התקיימו הפגישות החשאיות עם חסן תוהאמי במרוקו, שהתנהלו במרוקו משום שבמשך שנים רבות היה בה לישראל ייצוג ממלכתי, איני בטוח שהביקור היה מתממש, כיוון שלא היו מבשילים התנאים לקיום הביקור. מהלכים כאלה זקוקים לתשתית, וזאת אינה נבנית ביום אחד.

דוגמא נוספת היא ביקור ראש הממשלה יצחק רבין באינדונזיה באוקטובר 1994, בעקבות ביקורו בסין. היעד המוצהר לנסיעתו, סיפור הכיסוי, היתה טשקנט. אבל רבין לא צנח באינדונזיה במפתיע, מישהו חיכה לו שם. נשיא אינדונזיה דאז קיבל אותו תוך שימוש בסיפור כיסוי – אם תרצו אמתלא – היותה של אינדונזיה חברה במועצת הביטחון של האו"ם, ומחויבותה לקיים מגע ישיר עם ישראל, כצד עיקרי לסכסוך במזרח התיכון. אבל הזרעים שהנביטו את הביקור הזה נזרעו שנים ארוכות קודם לכן. במשך שנים ארוכות ישב מישהו שם והכין בשקט את הקרקע ליום ההולם, ואני מניח שבסופו של דבר גם נגיע למימוש של יחסים דיפלומטיים מלאים גם עם אינדונזיה. אבל הנסיבות במקומות שיש בהם תסבוכת, אוכלוסיות עוינות וממסדים פוליטיים

עוינים מחייבות לפעול בצורה עדינה, לחפש את ערוץ האינטרסים המשותפים. את זה אפשר לעשות רק באמצעים חסויים.

במקביל, חרף הדברים שהשמיע אלון ליאל, לא הגיעה העת להספיד את משרד החוץ. בחדר המצב של המשרד ובסיוע לישראלים במצוקה, יש לראות גם את הפן החיובי של עבודת המשרד. כל ישראל ערבים זה לזה. נכון שישראל משקיעה לפעמים מאמצים עצומים בשביל לחלץ מישהו שהלך לאיזה מקום שלא היה צריך להיות בו, בשעה שלא היה צריך להיות בה, והסיוע עולה הון תועפות. אבל ככלל, ההרגשה שדואגים לכל ישראל באשר הוא, אחרי שמסירים את אלמנט ההיסטריה והפן הצהוב, היא נעימה, ובסופו של דבר נותר אלמנט אנושי נכון מאוד.

בקיץ 1991 נסעו שלושה ישראלים לקשמיר. הם לא היו צריכים להיות שם מלכתחילה, אך משנחטפו בידי בני המקום הזעיקה ישראל שמים וארץ כדי לחלץ אותם. בהזדמנות הזאת, על הבסיס של הסיוע ההומניטרי, השתמשנו באירוע כדי לכונן קשר מסוים עם אנשים בכירים מאוד במשרד החוץ ההודי, שהיה עד לאותה עת מאוד לא נוח במגע אתנו. יש לזכור שזה היה בתקופה שההודים עדיין לא רצו כל קשר עם ישראל וגם מתן הרשות לסיוע ההומניטרי שלנו נתקל בקשיים גדולים. באותה תקופה נחטפו גם מטיילים שוודים. משרד החוץ של שוודיה שלח אגרת למשרד החוץ של הודו וחיכה לשווא לתשובה. אנחנו הזנקנו למקום אנשים מהארץ ומהאזור, פעלנו בדרך שלנו והצלחנו, למרות שלצערנו אחד מן השלושה נהרג. אבל את המאמץ שהיה עלינו לעשות – עשינו במלואו.

הדיפלומטיה עושה לעתים שימוש באנשי תקשורת לצרכים פוליטיים. כך היה בקיץ 1967, כאשר שלטונות ברית המועצות ביקשו לבדוק את האפשרות לחדש את הקשרים עם ישראל. מיד לאחר מלחמת ששת הימים ניתקו הסובייטים את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל. כ-18 ביוני הם שלחו אונייה עם ספנים גברתנים לפרק את דלתות הברזל בקומות הביטחון בשגרירות שלהם. זמן קצר אחרי ניתוק היחסים הם הבינו שטעו. כדי לגשש אצלנו מה הסיכוי לחדש את היחסים הם שלחו עיתונאי, את ויקטור לואיס. הוא היה טיפוס שאהב לשנות ולאכול, ידע להתנהג יפה ולדבר אנגלית. אחר כך העניין דלף, והיה מי שהדליף את זה, וגם שילם בכיסאו, לא בראשו אבל בכיסאו. אך עובדה היא, שהסובייטים הגדולים חשבו שהם יכולים להפעיל עיתונאי בשביל לנסות לגשש אצלנו את הדרך לחדש את היחסים. לא יצא מזה אז כלום, מפני שהשעה לא היתה כשרה לכך.

ואיך התנהלו בעבר אצלנו היחסים בין הדיפלומטיה והפוליטיקה לבין העיתונות? לפני 50 שנה נהג טדי קולק, כמנכ"ל משרד ראש הממשלה, להתקשר לרדיו, לקול ישראל ולבקש, או מוטב לומר לא לשדר ידיעה מסוימת. הוא לא היה צריך להסביר מאומה, וקול ישראל אכן לא שידר.

כיום משתמשים אצלנו בתקשורת לצרכים פוליטיים מפלגתיים. עושים זאת אנשי מקצוע העובדים עבור הממסד הפוליטי, מול קהל שאינו עוד מקבל סיפורים חסויים וכדי להשביעו. סיפורים קצרי מועד של פוליטיקאים מתגלגלים בראש חוצות, סיפורים שהיו צריכים להיות חסויים. כל אלה יצרו את הציורף של פעילות לאור הזרקורים, באור השמש, ממהדורת חדשות אחת לבאה אחריה. האילוץ של פעולה בעידן של עיתונות חוקרת, של גלובליזציה של החדשות, בצד שאיפות הפרסום העצמי והרצון של הממסד הפוליטי לזכות בתגמול מהיר בעולם של עיתונות חופשית, כל אלה גרמו לשקיעה של הדיפלומטיה החסויה במשרד החוץ. לכאורה ייתכן כי משרד החוץ צריך לעשות הסבה ולעסוק בדברים שהוא יכול לעסוק בהם, ולעזוב את הדיפלומטיה החסויה. ולא היא. גם אם התכווצו ממדיה, יש עדיין צורך בדיפלומטיה חסויה. הדברים אמורים גם בדיפלומטיה החשאית, שגם היא מתכווצת בעולם נפתח והולך, אבל עדיין גם לה יש עדיין מקום.

לקראת סיכום הערה נוספת על הפוליטיזציה של משרד החוץ. שרים רבים עושים את משרד החוץ למקפצה פוליטית. המשרד הוא להם תפאורה. כל אירוע דיפלומטי מסתכם בהזדמנות לזכות בתמונה באמצעי התקשורת. כל עניינם בלחיצות היד במרכז של מפלגה, להגיע בסיכויים טובים יותר אל הבחירות המקדימות במפלגה. העניין עצמו נוגע להם במקרים רבים כקליפת השום.

ואילו עובדי המשרד, הטבע האנושי גורם להם לא אחת לשתף פעולה עם המנהג החדש. כל אחד מחכה לתגמול, למינוי לתפקיד טוב. זאת דרך האדם וקשה להתלונן על כך. כיום מסתבר, כי גם בארגוני המודיעין יש הדלפות, גם אם ידי העובדים בהם מעט נקיות יותר.

ההתפתחות במהלך 50 השנה האחרונות יצרה צירוף מורכב מאוד. האילוץ של העיתונות החוקרת העולמית, הגלובליזציה של החדשות, שאיפות הפרסום העצמי והתגמול של חלק מהממסד הפוליטי, התחזקות חופש העיתונות, כל אלה השפיעו גם על הדיפלומטיה ועל התנהגות הדיפלומטים והפוליטיקאים. בעולם פתוח פוחת משקל היחסים החסויים. הם ימשיכו ויתקיימו תוך שהם עוברים תהליך של נרמול והעברת מרכז הכובד לתחום המבצעי.

עם זאת, כל עוד אין ישראל מקיימת מערכת קשרים פורמלית ונורמלית עם כל שכנותיה ועם כל מדינות העולם, יהיה צורך לקיים גם להבא קשרים חסויים במקביל לאלמנטים של דיפלומטיה חסויה.

ב

ארצות הברית:
חופש העיתונות וביטחון לאומי

ימים קשים: ביטחון לאומי והתקשורת של ארצות הברית

דומה, כי בעתות מלחמה ובעידן של מעשי טרור קיים מתח בלתי נמנע בין הצורך להגן על יעדי הביטחון הלאומי לבין הצורך להגן על חירויות האזרח ולקדם אותן, בעיקר על החירות והעצמאות של העיתונות. עונג רב הוא לשהות כאן במחיצתכם במקום בבית המעצר המרכז אלכסנדריה בווירג'יניה, שביליתי בו את הקיץ האחרון, ממש מעבר לנהר נוכח פני וושינגטון, העיר שאת ענייניה סיקרתי לסירוגין במהלך שלושים השנה האחרונות. בית המעצר המרכזי שימש לי כבית בימים הארוכים שביליתי מחוץ לביתי והתיידדתי שם עם רבים מן העצורים. הייתי רוצה לכתוב עליהם ספר, אך אין בארצות הברית עניין רב באוכלוסייה במעצר. הנה הערות אחדות על הפרשה שלי ועל מוצאותי, לאלה שאינם בקיאים בפרטים, כדי להאיר את מצבה של העיתונות בימינו. נגזר עלי עונש מאסר [למשך 18 חודשים, יולי 2005] לאחר שנמצאתי אשמה בכיזוי בית המשפט, משום שסירבתי לגלות את מקורותי העיתונאיים בפני מי שעסקו בחקירה פדרלית שעסקה בגילוי המדליף של שם סוכנת CIA ולרי פלייס-וילסון (Valerie Plame Wilson) לעיתונאי והפובליציסט בוב נובק. אני עצמי מעולם לא כתבתי ולו מילה אחת על הפרשה הזאת. אך היה עלי לשבת במאסר עד סוף ספטמבר [85 ימים], עד לאחר שראש צוות המושבעים המיוחד לחקירת הפרשה (Grand Jury) הסכים להגביל את שאלותיו אלי לעניין הסוכנת פלייס-וילסון ולפרסום שמה, ולאחר שהמקור שלי לעניין הזה, ראש צוות העובדים של סגן הנשיא, דיק צ'ייני, לוואיס ליבי (Lewis Scooter Libby), נתן לי כתב ויתור על סודיות שהתחייבתי לה בפניו, כאשר ראייתי אותו בקיץ שנת 2003 בעניין אחר, בשאלה אם דו"ח המודיעין האמריקאי על הימצאותם של כלי נשק להשמדת המונים בעיראק היה מוטה מטעמים פוליטיים. תנאי נוסף שהצבתי לליבי היה שאוכל לראיין אותו ולשאול אותו אם המכתב שנתן לי, המתיר לי להעיד, אכן נכתב מתוך רצון חופשי.

בלי שתי ההסכמות האלה, כתב ההרשאה האישי מליבי וההסכם המצמצם את חקירת ראש חבר המושבעים המיוחד, עורך הדין פטריק פיציג'רלד – המאפשר להגן על זהות מקורות אחרים בנושאים אחרים בפנקס הרשימות שלי – הייתי עדיין בבית הסוהר ולא הייתי יכולה לשאת כאן דברי. אין בי כל חרטה על ההחלטה ללכת לכלא כדי להגן על המקור שלי ואף לא על ההחלטה, שלושה חודשים אחר כך, לעזוב את בית הסוהר, לאחר שהמקור התיר לי להעיד. ייתכן שאני העיתונאית היחידה של עיתון יומי שישבה לאחרונה בכלא כדי להגן על מקורות עיתונאיים. אך בארצות הברית הולך וגדל באורח מדהים מספר העיתונאים המוזמנים לחקירה אזרחית, או פלילית, במטרה לכפות עליהם להסגיר את מי שהדליף להם מידע סודי.

כיום יותר מאי פעם בעבר אני מאמינה, כי יש לדחות על הסף את הדרישות האלה לחשוף מקורות אם אנחנו רוצים להמשיך לראות באמריקה עיתונות חופשייה ועצמאית. בהתחשב באווירה בחוגי המשפט ובחוגי הממשל באמריקה, אני סבורה עוד, כי הדרך הטובה ביותר לשמור על זרימה חופשית של מידע היא אכן לזרו את קבלת חוק המגן הפדרלי (Federal Shield Law), האמור להגן על עיתונאים מפני דרישות כאלה לחשוף את מקורותיהם בכל התחומים, אך באופן הברור ביותר בענייני הביטחון הלאומי.³

ישראלים, יותר מאשר בני אומות אחרות, יודעים להעריך את הקשיים הטבועים ברצון לשמור על האיזון הנכון בין הצורך להגן על חופש העיתונות ועל חירויות אחרות של האזרח לבין הצורך להבטיח ביטחון לאומי. אלא שני יעדים מהותיים ככל חברה, אך בעיקר בדמוקרטיות שלנו, שעמודי היסוד שלהן הם רשות מבצעת הנוטלת אחריות למעשיה וציבור בוחרים הזוכה למידע הדרוש. נקודת האיזון הדרוש עשויה להשתנות מעת לעת ובנסיבות מסוימות. למשל, אני זוכרת עדיין את הימים שביקרתי בישראל בטרם נדרשו אנשים כדרך של שגרה לפתוח את תיקיהם לבדיקה בכניסה לקניונים, למקומות ציבוריים ולאולמות תיאטרון. אני עדיין זוכרת את תחושת ההלם שאחו בי בפעם הראשונה שהייתי צריכה לפתוח את חפצי, ותדהמה לא פחותה כשהתנסיתי בחוויה דומה בניו יורק לאחר אירועי 11 בספטמבר.

דומני, כי בימי ממשלו של הנשיא בוש התערערו חירויות האזרח ובעיקר חופש העיתונות ויש סכנה, כי אלה עומדים להיות קורבן על מזבח הביטחון הלאומי, הגם שקשה לראות כיצד בתמורה מחזק הדבר את הביטחון הקיבוצי ואת הבטיחות שלנו. דומה, כי בשל קווי המדיניות שהממשל נוקט כעת ובשל זכות היתר המוקנית לו לנקוט מהלכים מסוימים בימים של מלחמות, אנחנו ניצבים בפני הסכנה של צמצום החירות, אך גם הפחתת הביטחון. לא קל לי להגיע למסקנה הזאת, אולם אני רואה שהטיעונים שהממשל משמיע להצדקת המהלכים הגורפים שהוא נוקט בשם הביטחון הם מרחיקי לכת מעבר למה שבני ארצי חוו מזה זמן רב מאוד. בהתחשב במקצועי ובחוויות שעברו עלי בשנים האחרונות, אין פלא שאני מנסה לעורר תשומת לב לסכנות האורבות לחופש העיתונות ולעצמאותה ולבחון מחדש את סוגית החירויות האזרחיות שלנו.

קשה לרונ בסוגית חופש העיתונות מבלי להתייחס להקשר הרחב ולדברים שנאמרו במחקר שפרסמה בראשית שנת 2003 קרן סנצ'ורי (Century Foundation) בעניין המאבק של ממשל בוש בחירויות שלנו. מעניין, שהדו"ח הזה התפרסם לפני שהמלחמה של ארצות הברית בעיראק החלה להשתבש. המחקר מסיק, כי עוד לפני 11 בספטמבר

3. החוק נמצא עדיין בשלבי דיון בקונגרס. ב-49 מדינות בארצות הברית קיים חוק המדינה המגן על עיתונאי מפני חשיפת מקורותיו, רק במדינה אחת לא קיים החוק הזה.

היו בנמצא עדויות לפגיעה בחירויות אישיות וקיבוציות. הדחף להגביל את חופש העיתונות וחירויות האזרח אינו חדש בארצות הברית, או בישראל. ארצות הברית חוקקה, בדרך כלל, את החוקים המגבילים ביותר ובמבט לאחור אפשר לראות, כי יצרה מסגרות המאפשרות לנהוג במסגרת מה שמכונה "נסיבות של עתות מלחמה", בהיקף שהוא בלתי חוקי ולעתים אף ראוי לגנאי. אנחנו נמצאים כיום בעידן של מלחמה נגד טרוריסם, מלחמה שסיומה אינו נראה באופק. בימי מלחמת העולם הראשונה יצרו וודרו וילסון ותיאודור רוזוולט את המושג שהם כינו "אמריקאים עם מקף": אמריקאים-אירים וכדומה, אך בעיקר אמריקאים-גרמנים, ואיש לא גינה התקפות עליהם, ברגע שהחלו. מועצת החינוך של קליפורניה אסרה ללמד את השפה הגרמנית בבתי הספר. ספריות בכל רחבי אמריקה הורירו מן המדפים ספרים בשפה הגרמנית. המאכל הגרמני המסורתי כרוב חמוץ זכה לכינוי "כרוב החירות" ואפילו ההמבורגר, המזוהה כל כך עם החיים האמריקאיים, נקרא "נקניקית החירות". הדחפים האלה של בני הארץ שבו והדהדו באוויר לפני שלוש שנים, כאשר במחאה נגד ההתנגדות של צרפת למדיניות של ארצות הברית כלפי עיראק, הפסיקו האמריקאים לקנות יין צרפתי – אם כי למשך פרק זמן קצר מאוד – והכינוי האמריקאי לצ'יפס "טוגנים צרפתיים" (French fries) הוחלף בשם "טוגני החירות" – מושג שלא נקלט. אך נשוב למלחמת העולם הראשונה: מעשי לינץ' והתקפות של המון פורע היו מנת חלקם של מהגרים ואזרחים חדשים כמו הוריי. אך חמור מכך היה השינוי בחוק. מלחמת העולם הראשונה הביאה לנו את חוק הריגול משנת 1917, חוק שהתיר לנציב הדואר להחרים מדברי הדואר כל חומר של הסתה – ובעצם, כל דבר שהוא עצמו החליט שהוא קיצוני מדי. המלחמה ההיא הביאה לנו גם את חוק ההסתה משנת 1918, שנתן בידי הממשלה סמכות לדכא ולהעניש כל ביטוי של אי נאמנות ומעשה חתרנות, כפי שהממשלה עצמה הגדירה את המושגים האלה. במלחמת העולם השנייה הממשלה לא חוקקה כל חוק מקביל לחוק ההסתה ובכל זאת לא התרחשו מעשים דומים לאלה שהתרחשו בימי מלחמת העולם הראשונה. מעצרים של אמריקאים-יפנים במחנות הסגר היה במשך שנים ארוכות עניין מביש ביותר, דוגמא לנקיטה מופרזת מדי של צעדי ביטחון. יש לנו, אפוא, היסטוריה מטרידה מאוד של הפרזה במהלכים בשירות הביטחון ושיבה להתנהגות שפויה יותר בעת שלום.

במהלך האירועים שהתרחשו לאחר 11 בספטמבר 2001, אפשר לראות ביטויים שיש בהם משום דופי בהתנהגותו של הנשיא בוש, שקרא לגלות סובלנות כלפי המוסלמים באמריקה וכלפי האיסלאם. אך היחס של הממשל לזכויות היתר החוקיות המוקנות לו בעת מלחמה, והחלטתו הנחושה לשמור בסוד רבים מן המעשים וההחלטות שלו בצד ההתחמקות מנטילת האחריות וממסירת דיווח מלא לקונגרס תוך שמירה על שיטת

הביקורת והאיזון, שהיא מיסודות המסורת הדמוקרטית שלנו – כל אלה מעוררים דאגה רבה בלב עיתונאים כמוני ובלב שוחרי חירויות האזרח, המאמינים שביקורת ציבורית היא אמצעי מהותי למנוע מעובדי ציבור להשתמש לרעה בכוחם ובזכויות היתר שלהם. שהרי שימוש לרעה בכוח הוא אנושי מאוד.

הבה נבחן את מה שהעיתונאי ועורך הדין ג'ים גודייל – לשעבר עורך דין של "ניו יורק טיימס" ומן המגינים הגדולים על עמדותי בפרשת פלייט-וילסון – כינה המלחמה של ג'ורג' בוש נגד העיתונות. שני עיתונאים מסן פרנציסקו נמצאים עתה במאסר משום שסירבו, כמוני, לחשוף את מקורות המידע שלהם לסדרת מאמרים שפרסמו בשנת 2004 על חקירה בידי חבר מושבעים מיוחד של פרשיית שימוש בסטירואידים במשחקי בייסבול. החשיפה בעניין מה שכונה חקירת בלקו (Balco investigation) הכתה בתדהמה את חובבי הבייסבול, כמוני, ברחבי ארצות הברית וגרמה לכמה שינויים ממשיים בחקירה של כמה מאלילי הספורט הזה. נוסף לחקירה הזאת החלו תובעים משפטיים לזמן עיתונאים לחקירה, כדי להכריח אותנו לחשוף את מקורות המידע שלנו. אני עצמי עומדת בפני חקירה בהוראת תובע בעניין אחר, העלול להתפתח ממש לא לשביעות רצוני. מספר הזימונים האלה לחקירה בצו בית משפט גדל בשנים האחרונות יותר מאשר פי שניים, על פי נתוני ועדת העיתונאים לחופש העיתונות, העוקבת אחר פעולות הממשלה המסכנות עיתונאים.

בוושינגטון מתנהלות עתה לפחות שתי חקירות בעניין השאלה מי הדליף לכתבת העיתון "וושינגטון פוסט" דנה פריסט (Dana Priest) את המידע על רשת בתי הסוהר הסודיים במזרח אירופה ובארצות אחרות, שארצות הברית מחזיקה בהם מי שנחשבים, לכאורה, טרוריסטים איסלאמיים – או "רוחות רפאים של עצורים" כפי שמכנים אותם, משום שלא פורסם כל מידע על זהותם, מספרם או הפשעים המיוחסים להם.

החקירה השנייה מתנהלת היא סביב כתבה של עמיתי לשעבר וידידי בעיתון "ניו יורק טיימס" ג'ימס ריזן (James Risen) ואריק ליכטבלאו (Eric Lichtblau)⁴ על האזנות סתר ללא היתר של בית משפט שניהלה הסוכנות לביטחון לאומי (National Security Agency) רבת העוצמה. אחדים מכם ראו, בוודאי, את תוכנית הטלוויזיה "אויב המדינה", העוסקת בשימוש לרעה בכוח של הסוכנות לביטחון לאומי. כאשר עלתה התוכנית לאקרנים היא נראתה כסיפור מברד, כמעט מדע בדיוני. למרבה הצער מתברר כיום שזה אכן נכון. התובע הכללי אלברטו גונזלס רמז לאחרונה, כי הוא שוקל ברצינות להגיש כתב תביעה נגד "ניו יורק טיימס" על פרסום הכתבה בסוף השנה שעברה, שחשפה את העובדה שהסוכנות לביטחון לאומי מצותתת בכל רגע נתון לכחמש מאות איש באמריקה ללא צו היתר של בית המשפט. כל זאת חרף

4 זוכת פרס פוליצר לשנת 2006 על סדרת הכתבות שחשפו את בתי הסוהר הצבאיים הסודיים של ארצות הברית.

5 המאמר התפרסם ב-16.12.2006 וזיכה את זוג העיתונאים בפרס פוליצר.

העובדה שהקונגרס אישר הקמת בתי משפט המאפשרים לאנשי הרשות המבצעת לקבל במהירות צווי חיפוש או צווי האזנה כאשר מתעורר צורך לפעול במסגרת המאבק נגד מעשי הטרור. מספר הצווים שהוצאו בעניין האזנות סתר הרקיע שחקים בשנים האחרונות. בתי המשפט המיוחדים מעולם לא דחו בקשה להוציא צו כזה. לי זכור דיווח על שלושה סוכנים של הרשות הפדרלית לביון, FBI, שצותתו לטלפונים של כתבי רשת הטלוויזיה ABC ושל ארגוני חדשות אחרים. דרך אגב, הרשות הפדרלית לביון טרם פתרה את הפרשה של משלוח מעטפות המכילות אנטרקס מייד לאחר אירועי 11 בספטמבר, אותו חומר כימי שהרג חמישה אמריקאים, פגע בשבעה עשר איש נוספים וחייב 30,000 אמריקאים כמוני להשתמש בתרופות אנטיביוטיות לאחר שקיבלו מכתב עם אבקה שבדיעבד התברר, כי לא היתה אנטרקס. אותה סוכנות ביון מוצאת לעצמה פנאי לנסות להשיג את המסמכים של העיתונאי החוקר המנוח ג'ק אנדרסן ומוצאת, לבסוף, מסמך בן עשרים שנה. משרד המשפטים הודיע, כי הוא שוקל את האפשרות לעשות שימוש בחוק הריגול משנת 1917 (שהזכרתי בדברי על מלחמת העולם הראשונה), המאפשר לטעון, כי כל פרסום של מידע מסווג, או סודי הוא פשע. אם כך ינהג משרד המשפטים, יהפוך החוק לגירסה אמריקאית של חוק הסודיות של בריטניה. אצלנו, בשונה מישראל, אין צנזורה על העיתונות, לפחות לא באופן רשמי. מהלך כזה של משרד המשפטים יעמיד אותנו במצב כזה.

לוסי דגליש (Lucy Dalglish), המנהלת הכללית של "ועדת העיתונאים" של ארצות הברית, אומרת כי אינה זוכרת ימים כאלה בתולדות ארצות הברית, שעיתונאים היו נתונים בלחצים מעין אלה. הצעדים האלה, שנועדו להשתיק דיווחים של העיתונות על מעשי הממשל בשם הביטחון הלאומי, מטרידים במיוחד, משום שהם חלק משיגעון לסודיות שהיה קיים לפני 11 בספטמבר, אך נראה כמוצדק יותר ויותר כתוצאה מן האירועים הנוראים האלה בניו יורק עיר מגורי ובוושינגטון.

קשה לתאר באמריקה מגמה שלילית יותר מאשר הנטייה הגוברת לסודיות, להוציא אולי חוסר היכולת ההולך ומחמיר של הממשל לטפל במקרי חירום הקשורים בביטחון הלאומי, כפי שראינו במאמצי הסרק להציל חיי אדם בימי סופת ההוריקן קתרינה. על פי דו"ח שפרסם לאחרונה הארגון הפועל למען הגברת השקיפות של הממשל של ארצות הברית, "ממשל פתוח" (OpenTheGovernment.org),⁷ הגדיר הממשל המרכזי של ארצות הברית בשנת הכספים 2004 מספר שיא של 15,6 מיליון מסמכים

6. ועדת העיתונאים לחופש העיתונות נוסדה בשנת 1970 בתגובה לגל של זימון עיתונאים באמצעות צו של בית המשפט ודרישה לחשוף את מקורות המידע שלהם. באתר יש דיווח מפורט על זימון עיתונאים לחקירת בית משפט.

7. ארגון התנדבותי של ארגונים וקבוצות הפועל למען הגברת השקיפות של ממשל ארצות הברית וצמצום הצעדים לשמירת סודיות פעולות הממשל. www.OpenTheGovernment.org

חדשים כחסיים, לעומת 8,6 בשנת 2001. הארכיונים הלאומיים מכנים את הנוהל זה מעשה של הרתעה באמצעות סיווג. הניסוח הזה מקובל עלי. על פי ועדת העיתונאים למען חופש העיתונות, שיצאה למאבק פומבי למעני כאשר עמדתי לדין, מסווגת עתה הממשלה המרכזית מסמכים בקצב של 120 לדקה. כאשר שמעתי את הנתונים האלה לראשונה חשבתי שהדבר בלתי אפשרי – שהממשל של ארצות הברית פועל במהירות כזאת! אך האמת היא שהוא יכול והוא עושה זאת. על פי נתוני הארכיונים הלאומיים הצליח הממשל להגביל חשיפה והפצה של מיליוני מסמכים שהיו בעבר פתוחים בפני הקהל הרחב באמצעות יצירה של 60 קטיגוריות חדשות של סיווג מידע כסודי, כולל הסיווג החביב עלי כל כך "רגיש אך בלתי מסווג".

בנושא המעניין אותי במיוחד בתחום המודיעין והביטחון לאומי – הטרוריסם הביולוגי – נאסרו עתה לפרסום דברים רבים שהיו בעבר פתוחים. חומר רב שיש, לדעתי, לציבור הזכות לדעת אינו עוד זמין.

ספק אם עמיתי ב"ניו יורק טיימס" ואני היינו יכולים לכתוב את הספר "חיידקים – כלי נשק ביולוגיים והמלחמה הסודית של אמריקה",⁸ שעמד בראש רשימת רבי המכר בזמנו, אילו התחלנו את המחקר שלנו כעת. החומר שהשתמשנו בו אז לא היה עומד לרשותנו כיום והאנשים שפניתי אליהם כדי לקבל מידע מסווג היו חוששים לדבר. סיווג יתר הוא אחד האתגרים החמורים ביותר העומדים כיום למכשול בפני הדמוקרטיה שלנו.

תפריט הסעודות החגיגיות בבית הלבן הוא מסווג. כך גם הסיבות מדוע הוצב הסנטור טד קנדי, האיום הגדול לביטחון הלאומי של אמריקה, ברשימת המעקב של טרוריסטים חשודים בנמלי תעופה. פגישות שהיו בעבר פתוחות לקהל הרחב סגורות בפניו לגמרי. בהן פגישות העוסקות בביטחון כורים אטומיים, בהערכות הקשורות בהגנת הסביבה, ברגישות של בניית מעבדות חדשות שיש בהן סיכון לפגיעה ביולוגית שהוקמו בכל רחבי ארצות הברית ונחקרו בהם כמה מן החיידקים המדבקים ביותר והמסוכנים ביותר. בערך 64 אחוזים מפגישות ועדת הייעוץ הפדרלית בשנת 2004 היו סגורות לחלוטין בפני הקהל. על פי פרויקט הסודיות של התאחדות המדענים של אמריקה, פרויקט רב ערך המאפשר לעקוב אחרי התופעה הזאת, כל רשויות הממשל נגועות במגמה הזאת. אפשר להבין מדוע, מנקודת מבט של ביטחון לאומי, מקפיד הפנטגון להגן על המקום והזמן המיועדים להצבת כוחות צבא בעיראק ובאפגניסטאן ועל מידע רגיש נוסף. אני עצמי הייתי מוצבת במשך ארבעה חודשים בעיראק ביחידה של ציירי כלי נשק להשמדת המונים, שהיא יחידה רגישה מאוד. אני יודעת במה מדובר ומה הסיכון כאשר מבקשים להגן על המידע הזה.

8. Judith Miller, William Broad and Stephen Engelberg, *Germes, Biological Weapons and America's Secret War*, 1984

אך מדוע אסר הפנטגון על מצלמות טלוויזיה לצלם את מתינו בשובם מעיראק בארונות קבורה? מדוע אסר לפרסם את תצלומי ארונות הקבורה – איסור שבוטל רק לאחר בקשות חוזרות ונשנות תוך הסתמכות על חוק חופש המידע, שממש בימים אלה מנסים להחליש את כוחו. במהלך השנתיים האחרונות למדנו שהפנטגון השקיע 300 מיליון דולר כדי לשתול סיפורים יפים וחדשות טובות על ארצות הברית ועל המתרחש באפגניסטאן ובעיראק באמצעי תקשורת זרים, אולי גם בישראל. כמה זמן יחלוף עד שהסיפורים השתולים האלה יעשו דרכם חזרה אל ערוצי התקשורת שלנו? הגבלות הדיווח על עיתונאים והסודיות הגוברת הביאו את התאחדות עורכי העיתונים של אמריקה, שהיא בדרך כלל קבוצה רגועה מאוד, לפרסם בשנה שעברה קול קורא אל כל חבריה להתגייס לפנייה משותפת אל אנשי הקונגרס בדרישה להשיב בכתב ובכית המשפט מדוע לא ישימו קץ למגמה המשבשת הזאת.

בעל הטור הנערץ עלי, ויליאם ספייר השמרן, המוכר לרבים כאן, נוהג לתמוך בקווי המדיניות של ממשל בוש. בחודש ספטמבר 2005, בשימוע בסנאט על חוק ההגנה על חופש העיתונות, קרא לתמוך בזכות הבסיסית של האמריקאים ליהנות מעיתונות חופשית, לחזור אל רשויות הממשל ולבקר את עבודתן. כיום עוד ועוד עיתונאים ועיתונים מוצאים עצמם בבית המשפט ונאלצים לשלם תשלומי עתק, גם אם הם מנצחים בדיון המשפטי. המאבקים האלה, גם אם הם מסתיימים בהצלחה, מרתיעים ארגוני חדשות עניים ועיתונאים שאין ידם משגת מלעקוב אחר נושאים העלולים להיות בעייתיים מבחינה משפטית.

למען האמת, כשלונות של העיתונות האמריקאית סייעו לממשל לרדוף אחרינו. יש דוגמאות בוטות אחדות של דיווח מוטעה, של גניבה ספרותית, של המצאת סיפור, של העדר ספקנות עצמית ומקרים אחרים שהניעו את הציבור להטיל דופי באמינות שלנו, בדיוק של המידע המדווח ובמניעים של העיתונאים. לקראת מאסרי ובעת המאסר היתה לי הזדמנות לקרוא מה פורסם בעיתונים ומה שודר בטלוויזיה על הפרשה שלי. עלי להודות שלעתים נחרדתי למראה חוסר הדיוק והוצאת לשון הרע. בחוגים מסוימים בעיתונות האמריקאית מטושטשים הגבולות בין שעשועים לבין חדשות, בין עובדות לבין דברי רכילות, בין עיתונות המנסה להיות מדויקת, הוגנת, בלתי מפלגתית וחסרת פניות, אותן אמות מידה המקובלות בחוגי הזרם המרכזי באמצעי התקשורת, לבין עיתונות הרואה בתכונות האלה משהו עתיק שיצא מן האופנה, הפוגם בשיעורי הצפייה.

טטוש הגבולות הזה באמות המידה ובמטרות של המקצוע שלנו גבר כתוצאה משיטפון הפרסומים של הבלוגים המפורסמים שלנו באינטרנט. עשרים מיליון אתרים,

על פי הספירה האחרונה, תרמו רבות לחשיפה של טעויות שנעשו בסיפורי חדשות שהתפרסמו בעיתונים ובאמצעי השידור, כמו הסיפור של רשת CBS על השירות הצבאי של הנשיא ג'ורג' בוש. אך האתרים האלה גורמים גם לירידה ברמה של מידע המופץ ברבים ומוצג כחדשות באופן שעיתונים ותחנות שידור בזרם המרכזי של העיתונות לא היו מעזים לפרסם.

כל העיתונאים שוגים, אך בעלי הבלוגים מנפחים את רמת הטעויות והשגיאות של עיתונאים ומפתחים אותן לכדי תיאוריות של מזימות המעוררות פחד ומבוכה בקרב קוראים. הם נוהגים להכות שוב ושוב בכתבי עת ובעורכיהם כמו גם בעיתונאים, עד כדי כך שהחלשים ביניהם מעדיפים להתרחק מכל עיסוק בנושאים שנויים במחלוקת. זאת אחת הסיבות לכך שלמרכה הבושה מעט מאוד דווח על כלי נשק להשמדת המונים לאחר מלחמת המפרץ. שכן התשובה לכתבות שגויות בלתי מספיקות, או מוטות אינה תיבת הודאה בטעות או הערת העורך. הדבר החשוב ביותר הוא להביא סיפורים נוספים, לרווח שוב ושוב עד שנקבל את הסיפור הנכון והמדויק. חרף כל חסרונותינו ומגרעותינו, קשה לתאר כיצד פועלת דמוקרטיה מוצלחת ללא עיתונות חופשית, תוקפנית ועצמאית.

ג'פרסון נהג לומר, כי אם עליו לבחור בין ממשלה לבין עיתונות חופשית, הוא יבחר בעיתונות חופשית. חישובו על על הכתבות שהציבור לעולם לא היה יודע עליהן דבר אלמלא היתה העיתונות חופשית. כולנו מכירים את סיפורי מסמכי הפנטגון בימי מלחמת ויאטנאם, שהממשל ניסה למנוע את פרסומם באמצעות בית המשפט. אך יש אירועים בני זמננו, שנודעו ברבים רק בזכות אמצעי התקשורת. סיימור הירש, שהיה גם הוא בעבר עיתונאי ב"ניו יורק טיימס" וכותב כעת עבור "ניו יורקר", הסתמך על מקורות חסויים כשפרסם את הגילויים המחרידים על עינויי העצירים בכלא אבו ע'רייב, ברשת בתי הסוהר הסודיים במזרח אירופה, על הציתותים של הסוכנות לביטחון לאומי ללא היתר בצו בית משפט וכיוצא באלה. הגילויים האלה הם בעלי חשיבות מרבית לדמוקרטיה. בלעדיהם אי אפשר לקיים חברה שאזרחיה בעלי ידע מספיק כדי לדון אם יש עניין ציבורי בנושא זה או אחר. מרבית האמריקאים לא ידעו כלל, כי לסוכנות לביטחון לאומי יש אפשרות לעקוב אחרי כל אחד מתשעת טריליון אגרות הדואר האלקטרוני הנשלחות בארצות הברית מדי שנה, אחר קרוב למיליארד שיחות בטלפונים אלחוטיים והרבה מעבר למיליארד שיחות בטלפונים ניחים שאמריקאים מקיימים מדי יום. באמצעות נציגיהם בקונגרס יכולים האמריקאים להחליט שהם מוכנים לשאת בסובלנות חדירה מעין זו לחייהם הפרטיים, כדי לשמור על ביטחון ישוביהם. אך הדיון הציבורי לא היה מתעורר אלמלא חשף העיתונאי ג'ימס רייזן בספרו וב"ניו יורק טיימס" את קיומה של תוכנית מעקב פנימי. הממשלה טוענת שעליה לשמור על המידע הזה כחסוי כדי להגן עלינו. אכן, במקרים מסוימים המידע חייב להיות חסוי. אך

אין כל סיבה לשמור בסוד את העובדה שהממשלה נכשלה ולא עמדה בהבטחה להגן על אזרחיה. כפי שראינו גם במלחמות ובימים של סכנה לאומית בעבר, כל הממשלות חוששות מפני חקירה נוקבת של הציבור וכולן מתנגדות למסירת דיווח שקוף והוגן לאזרחים.

המצב שנוצר לאחר אירועי 11 בספטמבר מחייב ליצור איזון חדש. אנחנו מצויים במלחמה, וגם אם המלחמה תימשך, אין פירוש הדבר שאנשים צריכים להקריב את חירותם כדי להגן על עצמם. הציבור חייב לדעת מה עושה ממשלתו, כדי שיוכל לקחת חלק בדיון על מקומה של נקודת האיזון החדשה. זה נכון בישראל ובארצות הברית כאחת. אין פתרון אחד ויחיד למשבר הנוכחי בכל הקשור למידע רגיש וסודי. אך אני בהחלט סבורה שאנחנו בארצות הברית זקוקים לחוק שיגן על חופש העיתונות ועל חסיון מקורותיה כדוגמת החוק Federal Shield Law. על פי החוק בארצות הברית פטורים בעלי מקצועות מסוימים ממתן עדות בבית המשפט. בהם עורכי דין, רופאים, עובדים סוציאליים ובעלי מקצוע נוספים שהחוק מגדיר. מן הדין להעמיד את העיתונאים על מישור אחד עם בעלי מקצוע החייבים להגן על האנשים הקשורים במקצוע שלהם. 49 מדינות בארצות הברית חוקקו חוקים המעניקים הגנה משפטית לעיתונאים. רק מדינת ויאומינג, מדינת מגוריו של סגן הנשיא צ'ייני, סירבה לתת לעיתונאים את אמצעי ההגנה הזה. אך ברמה הכלל ארצית אין עדיין הגנה לעיתונאים.

צריך לחוקק חוק אבסולוטי בנושא הזה והצעת החוק הנמצאת בתהליך חקיקה אכן חותרת לכך. עם זאת, תמיד בלווית הגבלה: כל עוד אין מדובר בסכנה לביטחון הלאומי. אני מניחה שאם יודע לעיתונאי שגורם מסוים עומד לתקוף את ארצות הברית, או ידוע מקום החזקתו של חטוף, הוא ישתף פעולה עם הממשל. אך כדי להיות בטוחים אנחנו רוצים שהדבר ינוסח בחוק.

עלי להודות שהנסיבות שהביאו אותי לכלא לא היו ברורות כל כך כמו הסיפור של ג'ימס רייזן ואריק ליכטבלאו על הציתות של הסוכנות לביטחון לאומי לשיחות טלפון ללא צו בית משפט. המקרה שלי לא היה עניין של התראה ברבים על מחדל של הממשלה או אחד מגופיה, אלא עסק בנושא המוכר כל כך של קווי המדיניות של הממשל בווישינגטון. אף על פי כן, הגנה על מקורות חסויים היא עיקרון שיש להגן עליו בכל המקרים, בין בהתראה על מעשה בלתי חוקי של השלטונות מדובר ובין בסתם הלשנה פוליטית. במקרה שלי היו מי שטענו שהאדם מוסר המידע אינו ראוי לחיסיון משום שהמניע שלו לא היה טהור, אך גם מוסרי מידע על התנהגות בלתי תקינה אינם קדושים ועיתונאים אינם צריכים לצפות מהם להיות כאלה, אם כי הם חייבים לנסות להבין מדוע פלוני מספר להם משהו. חשיבות המידע ואמיתותו הם

הקובעים, לא המניעים של המוסר. יתרה מזאת, בהציעם לשמור בסוד את זהות המקור, רק לעתים רחוקות יודעים העיתונאים מראש אם המידע חסר חשיבות ואינו חורג מגדר רכילות ולשון הרע, או הוא מוצק דיו כדי להפיל ממשלה. לפיכך, יש לכבד הבטחה לשמור על החיסיון, אלא אם המקור עצמו מפר אותה באופן ספציפי, אישי, בהתנדבות או מתוך תמימות. שאם לא כן נפגעת זכות הציבור לקבל מידע. בישראל אין חוק כזה, אך גם לא שלחו עיתונאים לכלא משום שהגנו על מקורותיהם, חרף העובדה שיש מקום לטענה שסכנת מעשי טרור בה כמעשה של יום-יום רבה יותר מאשר בארצות הברית.

דיפלומטיה ותקשורת: ישראל והמזרח התיכון

העיתונות בישראל מול המסד

תקשורת ודמוקרטיה, או דיפלומטיה במזרח התיכון הן זוג תחומים מורכב. הגורם הבולט ביותר הוא קצב התקשורת. בלשונו של אחד העם, תקשורת ודיפלומטיה – היש הפכים גדולים מזה? התקשורת מתנהלת בקצב משל עצמה, והדיפלומטיה מתנהלת בקצב משל עצמה. בדיפלומטיה, כפי שלמדנו, יש מודל של דלתיים סגורות ודיפלומטיה חשאית. ואילו והתקשורת כל כולה הוא הפתיחות, הפרסום. ובמזרח התיכון היא עובדת בקצב מהיר מאוד.

הנה סיפור על עיתונאי אמריקאי שבא לירושלים והתקבל אצל ראש הממשלה. שאל אותו ראש הממשלה: מתי הגעת לירושלים? השיב לו: אתמול. וראש הממשלה שאל שוב: מתי תעזוב את ירושלים? השיב לו: מחר. ושוב שאל ראש הממשלה: לשם מה, אפוא, באת? השיב העיתונאי: כדי לכתוב ספר על ירושלים בשם: ירושלים אתמול, היום ומחר.

מי שאינו ער לקצב של התקשורת אינו מבין מהי. גם אנשי משרד החוץ, מעוז הדיפלומטיה, יודעים זאת. בעידן המרשתת, האינטרנט, הקצב הולך וגובר. העיתון אינו יכול להדביק את קצב הפרסום באינטרנט. גם קצב העבודה בעיתון השתנה. פעם עבדו יום שלם כדי להפיק את העיתון, כיום הכל מתרחש במהירות.

במזרח התיכון התקשורת עובדת בקצב מהיר, חרף העובדה שהיא פועלת במדינות בעלות משטרים שונים, ולהלכה לא בכל מקום חירות העיתונות והעיתונאים מלאה. הנה סיפור נוסף: שר הביטחון משה ארנס קבע פגישה עם נשיא מצרים, אנור סאדאת. כאשר בא ארנס לפגישה אמר לו הנשיא: על מה נדבר, הכל קראתי בעיתונות הישראלית. סיפורים יש גם על סוריה. אזרח סורי החליט יום אחד שהוא מצביע נגד הנשיא. כאשר בא הביתה נבהל וחשב: עוד אסתבך. אמרו לו אנשים סביבו: אתה עלול להסתבך, ידעו שהאחד והיחיד הוא אתה. שב האיש אל הקלפי והודיע שהוא חוזר בו מההצבעה. אולם אנשי וועדת הקלפי, אמרו לו: אל תדאג, אנחנו כבר שינינו את ההצבעה. אבל אל תעשה את זה בפעם הבאה.

איך אכן עובדת התקשורת במזרח התיכון? אנחנו סבורים, כי בישראל יש תקשורת פתוחה, ובארצות ערב העיתונות פועלת בצורה אחרת. כי בישראל הכל מתפרסם ובארצות ערב לא הכל מתפרסם. האמנם? איך פועלת העיתונות במזרח התיכון וכיצד היא משפיעה? האם יש אצלנו תופעות כמו אלה שהזכירה ג'ודית מילר, של דרישת השלטונות לחשוף מקורות מידע של עיתונאי?

העיתונאית אילה חסון, לאחר שחשפה את הפרשה הפוליטית סביב מינוי בראון כיועץ המשפטי לממשלה, הוזמנה לחקירה במשטרה. חסון כתבה אצלי עבודה אקדמית על חסיון מקורות עיתונאיים, ושבה וקראה את החיבור לפני שהתייצבה בפני החוקרים. החוקרים לא דרשו ממנה במפורש לגלות את מקור המידע שלה, אך ניסו ללחוץ במעשה תחבולה. חסון לא התבלבלה, ציטטה באוזני החוקר פסק דין של בית המשפט העליון והחוקר נאלץ לוותר על הניסיון.

התקשורת החדשה, האינטרנט, היא מרתקת ביותר. האינטרנט הוא בעצם עיתון בלי עורך. כמעט בלי עורך. גם באתרים הנתפסים מכובדים, השייכים לעיתונים מכובדים, אין עריכה במובן המקובל בעיתון כתוב ומודפס. הרבה דברים ייכנסו לאתר, למשל של עיתון "הארץ", שלא היו עוברים שום עורך במהדורה המודפסת. הטוקבקים פרוצים לכול וקשה להאמין מה אפשר לקרוא בהם.

עיתונות מתקדמת בחברה מוסלמית שמרנית

בשנת 1996 היינו בכנס משפטי בדוחה, בקטר. ידיד שלי, עורך הדין הדרוזי זכי כמאל, שהיום הוא היועץ המשפטי של אל-ג'זירה, לקח אותנו לביקור באולפנים מרשימים מאוד, בחום של 50 מעלות בדרך. עד היום קשה לי להשתחרר מן התמונה שראיתי שם, של העורכות היושבות בכיסוי פנים ובכיסוי ראש, רק את העיניים רואים, ובכל זאת, הן עורכות על שולחן העריכה, בדסק, והכול נראה מאוד משוכלל.

"אל-ג'זירה" היא אכן תחנת שידור רבת כוח. לפני זמן מה ביקשו ממני להתראיין לכתבה על השחיתות בישראל. סירבתי בנימוס ואמרתי: אני נאבק, אמנם, בשחיתות הציבורית בישראל, אך פתרו קודם את השחיתות בעולם הערבי. לא רציתי להיות חלק מזה.

ראש הממשלה קורא עיתונים

האמירה שיצחק רבין לא התעניין כלל באמצעי התקשורת היא גורפת מדי. אני זוכר היטב ארוחת ערב בביתו לחברי הנהלת עיתון "הארץ". כאשר הגיע רבין אלי בסכב הפניות שלו בין המסובים הוא אמר: אני נורא מקנא בערפאת. אין לו משרד משפטים, אין לו בג'צ ואין לו גם זאב סגל שכותב ואומר לו, כך צריך לנהוג מבחינה חוקתית וכך אחרת. ובתשובה לשאלת אחד הנוכחים, אם הוא אכן קורא את מאמריו של סגל, השיב רבין: כן, אבל לא בהתפעמות רבה.

העיתונות מול בית המשפט העליון

תקפנו רבות את החלטת בית המשפט העליון לא להתערב בגירוש 415 פעילי חמאס בשנת 1993. אחת המסקנות בספר בית המשפט העליון בעין החברה הישראלית

(1994) שכתבתי יחד עם פרופסור אפי יער ופרופסור גד ברזילי, היתה שבית המשפט לא היה מסוגל לעמוד מול דעת קהל נחושה ומול הממשלה כאחת. סקר שפורסם אז ב"ידיעות אחרונות" העלה, כי 90% בערך תמכו בגירוש. כך פסק גם בית המשפט, חרף העובדה שעמדת אי ההתערבות במקרה ההוא היתה, לדעתנו, בעייתית מאוד.

גבי וימן

טרור באינטרנט: המגמות החדשות⁹

רשת האינטרנט היא המדיום האידיאלי לצרכיו של הטרור המודרני: היא מבוזרת, אינה מאפשרת שליטה בה, או להגבלה, אינה מצונזרת ומאפשרת לכל הרוצה בכך גישה אליה מכל מקום ובכל עת תוך אפשרות לשמור על אנונימיות מלאה. היתרונות האלה לא נעלמו מעיניהם של ארגוני הטרור, יהיו מטרותיהם הפוליטיות אשר יהיו, איסלאמיים ומרקסיטים, לאומנים ובדלנים, פונדמנטליסטים ואנרכיסטים: כולם רואים באינטרנט אמצעי חשוב, שימושי ונגיש. כיום, כל ארגוני הטרור הפעילים מקיימים אתרי אינטרנט ורבים מפעילים יותר מאתר אחד ומשתמשים בכמה שפות. הטרור המודרני למד במהרה להשתמש ברשת האינטרנט. בשנת 1998, כשהתחלנו במחקר, היו רק תריסר ארגוני טרור בעלי אתרי אינטרנט, אך בשנת 2000 יש כבר לכל ארגוני הטרור בעולם נוכחות ברשת האינטרנט ולרבים מהם אתרים רבים, בשפות רבות ולמטרות שונות. מחקרנו בשנים 2004-2005 העלה אלפי אתרים, פורומים וחדרי שיחות מקוונים המשרתים טרוריסטים ותומכיהם (בעת כתיבת המאמר הזה כלל הארכיון שלנו למעלה מ-5,000 אתרי טרור). בעת האחרונה מסתמנות מגמות חדשות בשימוש שטרוריסטים עושים באינטרנט. אני מבקש כאן להאיר כמה מהמגמות שמצאנו במחקר המעקב המתמשך שלנו אחר נוכחות טרוריסטית באינטרנט.

מי הם הטרוריסטים באינטרנט?

כפי שהרשימה החלקית להלן מלמדת, הארגונים והקבוצות האלה באים מכל קצות העולם ומייצגים דתות שונות, מניעים שונים ומטרות שונות (עם זאת אפשר להבחין

9. המאמר מבוסס על פרוייקט מחקרי מתמשך של מעקב אחר הנוכחות הטרוריסטית באינטרנט. ממצאיו של המחקר פורסמו עד כה במאמרים מדעיים רבים ובספר שיצא לאור לאחרונה: Weimann, Gabriel, (2006). *Terror on the Internet: The New Arena, The New Challenges*, Washington, DC: United States Institute of Peace Press.

בדומיננטיות של תנועות האיסלאם הקיצוני שמפעילות אלפי אתרי אינטרנט בפורמטים שונים):

ממזרח התיכון: חמאס, חזבאללה, גרודי חללי אל-אקצא, התנזים של פתח, החזית העממית לשחרור פלסטין, הג'האד האיסלאמי הפלסטיני, תנועת כהנא חי, המוג'אהדין העממיים של איראן, מפלגת הפועלים הכורדית, חזית השחרור העממית הדמוקרטית שבסיסה מצוי בתורכיה ועוד.

מאירופה: תנועה אטה הבסקית, ארמטה קורסה (הצבא הקורסיקני) והצבא הרפובליקני האירי האמיתי (Real IRA), תאים אירופאיים של אל-קאעידה ועוד. מאמריקה הלטינית: טופאק אמרו והנתיב הזוהר (סנדרו לומינוסו) של פרו, צבא השחרור הלאומי הקולומביאני והכוחות המזוינים המהפכנים של קולומביה ועוד. מאסיה: אל-קאעידה, האמת הנעלה (אאום שינריקיו) מיפן, תנועות המחותרת בעיראק (ארגונים שונים ובהם אנצאר אל-איסלאם), הצבא האדום היפני, חזב אל-מוג'אהדין של קשמיר, נמרי השחרור הטמילים של סרי לנקה, התנועה האיסלאמית של אוזבקיסטן, חזית השחרור האיסלאמית מורו בפיליפינים, לשקר-א-טויבה שבסיסה בפקיסטאן ותנועת המורדים של צ'צ'ניה.

אפשר לזהות שימושים רבים שהטרוריסטים של ימינו עושים באינטרנט. כמה מהם מקבילים לאלה של כל משתמש אחר – איסוף מידע, חינוך ולימוד. אחרים דומים לשימושים המאפיינים ארגונים פוליטיים מסורתיים – גיוס כספים והפצת תעמולה, למשל. אך יש גם שימושים שונים ומיוחדים מאוד – למשל, הסתרת הנחיות, הוראות וספרי הדרכה. רבים מאתרי הטרור ברשת הם למעשה מחנות אימונים וירטואליים, המסתייעים בתקשורת באמצעות מחשבים כדי לאמן, ללמד ולהנחות טרוריסטים וכדי לתאם את מהלכיהם. האינטרנט משמש להם למלחמה פסיכולוגית, להפחדת האויב, לזריעת פניקה. הם מפעילים בו תעמולה דתית, לאומנית, פוליטית או חברתית. הם פונים באמצעותו לקהלי יעד שהם רוצים לגייס, מבקשים תמיכה ואהדה, או מגייסים מתנדבים לעתיד.

מגמות חדשות

Narrowcasting

המגמה הראשונה שאנו מזהים היא המעבר ל-Narrowcasting. המונח הזה קשור למונח שידור באנגלית: Broadcasting. שידור רדיו מנסה להגיע לקהל רחב ככל האפשר. לעומת זאת, Narrowcasting פירושו שמנסים להגיע לאוכלוסיית יעד ספציפית, להתאים את המסר לתת-קהלים מוגדרים. במונחים של טרור באינטרנט פירושו שהם עברו מאתרים המבקשים לדבר אל כולם בשפה אחת לאתרים ספציפיים

שפונים לתת-קהלים בשפה שלהם, בגרפיקה ובארגומנטציה המתאימות להם. זוהי התפתחות בתחום המוען התקשורתי ומעידה על תחכום הגובר של תועמלני הטרור ברשת.

דוגמא ראשונה ל-Narrowcasting היא הפנייה לילדים ולבני נוער. כידוע, צעירים ובמיוחד בני נוער ומתבגרים הם צרכנים כבדים של האינטרנט ולשימושים רבים (בידור, לימודים, תקשורת בין-אישית, משחקים ועוד). זהו קהל יעד אידיאלי מבחינת האינטרנט וטרוריסטים למדו על כך. הם מציבים אתרים מיוחדים לילדים וצעירים. האתרים האלה נראים ילדותיים ותמימים למדי, אך אלה בפירוש אתרי טרור לילדים. כך למשל, לתנועת חמאס יש אתרים ילדים, גרושים באיורים, סיפורים, גרפיקה צבעונית ונאיבית. אבל בין התמונות באתר צעות לפתע התמונות של הטרוריסטית ערופת הראש שפוצצה את עצמה ב-22 בספטמבר 2004 בגבעה הצרפתית בירושלים, או הסיפור של הטרוריסט המתאבד, שפוצץ את עצמו בדולפינריום בתל-אביב. חזבאללה משתמש במתכונת אחרת של אתר אינטרנט לילדים. הוא מציג משחק שנראה תמים למדי, Special Force – "כוח מיוחד". תוך כדי משחק מגלים מהר מאוד שמדובר במשחק אימונים לטרוריסט לעתיד. זה לא משחק מחשב רגיל. היעדים, המטרות, כולן הן בעצם הכנה לילד להיכנס ולהצטרף למאבק של חזבאללה נגד כוחות ישראל. משחק אחר של תנועות פלסטיניות נקרא Under Siege – במצור. בכל משחקי המלחמה האויב הם חיילים ישראלים, ומטרתם להכשיר את הנער והנערה הפלסטינים למאבק. אתר חדש מאפריל 2006 של "האחים המוסלמים" במצרים: הוא נאיבי למדי, ציורי למדי וגדוש בסמלי תרבות המונים ובכלל זה אפילו סמלים אמריקאיים מאור, בהם דיסנילנד. אך בטקסט עצמו אפשר למצוא קריאות לג'יהאד אלים וקטלני נגד ארצות הברית ונגד האויב הציוני. אם יש צורך בהוכחה לאפקטיביות של האתרים האלה היא מצויה בנתוני חזבאללה על בוגרי "תנועת הצופים" של הארגון (בעל אתר אינטרנט משלו), ש-120 מהם מצאו מותם בקרבות עם ישראל. דוגמא אחרת היא סרטון שמצאנו ובו מוצגים ילדים ערבים מחקים את ההוצאה להורג של ניקולס ברג האמריקני בידי אבו מוסא א-זרקאני בעיראק, שהוצגה בשעתו באינטרנט.

קבוצה אחרת המשמשת יעד לאתרי האינטרנט שאנחנו מכנים Narrowcasting הן נשים. קהילת הג'יהאד המודרנית וארגוני טרור אחרים מתייחסים גם אל נשים כקהל יעד. באתר של אל-קאעידה, למשל, מוצגת חוברת (וירטואלית) הפונה לנשים בלבד. שולט בה הצבע הוורוד, מדברים בו איך לגדל את בנך להיות איש ג'יהאד, איך להגיש עזרה ראשונה לקרוב משפחה שנפגע, כיצד להיות בעצמך לוחמת ג'יהאד וכך הלאה. יש אתרים רבים הבנויים לקהל של אימהות. אחת התמונות המזעזעות שמצאנו באתר חמאס היא של אם המלבישה את בנה הצעיר בחגורת נפץ.

המגמה השנייה היא שילוב – Synergy. הכוונה לשילוב של אמצעי התקשורת השונים במדיום אחד – רשת האינטרנט. האינטרנט הוא פלטפורמה הנושאת עליה את כל אמצעי התקשורת: אפשר להעלות ולהוריד סרטים, מוסיקה, ספרים, פוסטרים, חוברות וספרים, סמלים ועוד. גם הטרוריסטים המודרניים למדו להשתמש ביתרונות האלה של האינטרנט. הם לא המציאו דבר, הם רק למדו ואימצו את הטכנולוגיה התקשורתית המערבית. יש כאן פרדוקס מעניין: אויביו הקיצונים ביותר של המודרניזם המערבי מאמצים את הטכנולוגיה המערבית הטובה ביותר והמתקדמת ביותר כדי לתקוף את המודרניזם המערבי.

לאל-קאעידה היה אתר באינטרנט כבר בשנות ה-90 של המאה העשרים. האתר, Alneda.com, היה פשוט יחסית, בשפה אחת (ערבית), טקסטים ישירים למדי וחסרי תחכום, עיצוב לא מרשים וחשיפה מועטת. אתר זה שרד עד יולי 2002 עת הורד מהרשת על ידי אזרח אמריקני פטריוטי. אולם במהרה הוא הופיע מחדש והפעם במתכונת הרבה יותר משוכללת, הרבה יותר מודרנית. לאל קאעידה יש כיום, על הרשת, מחלקת יחסי ציבור, מחלקת קשרי חוץ, קישוריות המפנות לארכיונים, לתמונות, למאגרי וידאו, לפסי קול ועוד. הם מוציאים כתבי עת אלקטרוניים כגון "קול הג'יהאד", "שיצא לאור" פעמיים בחודש. בדרך זו מפיצים הארגונים גם כרזות חוצות, פוסטרים, סמלים, חוברות, סרטים ועוד. ארגון חמאס עושה זאת וכן תחנת הטלוויזיה של חיזבאללה, אל-מנאר, שהיא לווינית אך מצויה גם באינטרנט, כמו גם תחנת הרדיו שלהם אל-נור ובית ההוצאה לאור.

קהילות וירטואליות

המגמה השלישית היא שימוש ברשת כאמצעי ליצירה והפעלה של קהילות וירטואליות. הטרוריסטים המודרניים, בעיקר תנועות ג'יהאד, מקנים חשיבות רבה למה שהם קוראים "קהילות גולה" – Diaspora Communities. הארגונים האלה מודעים לכך שחלק מן הציבור העשוי לתמוך בהם ולהתגייס אליהם מצוי באירופה, בצפון אמריקה הרחק מארצו. ואכן, מרבית פעולות הטרור של העת האחרונה שבוצעו במקומות שונים בעולם – באנגליה, בספרד, בקנדה, בהולנד – בוצעו בסיוע אנשים שהתגייסו לארגון מעבר לים, בארצות המרוחקות מארץ הבסיס של הארגון. הפוטנציאל לגיוס אנשים מצוי בקהילות האיסלאמיות באירופה ובצפון אמריקה ואפשר לפנות אל קהילות ענקיות אלה באמצעות האינטרנט.

רבים בקהילות המיעוטים האלה הם אנשים שאינם מכירים כלל את ארץ המוצא, את ארץ הבסיס של הארגון המגייס. הם נולדו בארצות המערב. אך הם מרגישים מנוכרים, אזרחים מסוג נחות, ובמקרים רבים בצדק. וכאשר מישחו מושיט להם יד מרחוק,

מציע באינטרנט חיבוק של קהילה וירטואלית חברית, הלב נפתח לאפשרות להצטרף לקהילה. לא בהכרח משמעות ההצטרפות היא מייד לפעולת טרור, אך למסגרת של שייכות דתית-חברתית או אידיאולוגית-חברתית ממנה אפשר לאתר ולגייס גם את הטרוריסטים לעתיד. כדברי עמיתי לחקר הטרור של אל-קאעידה, ד"ר מרק סייג'מן, ה"אומה" המוסלמית המודרנית היא בעיקרה "אומה" וירטואלית. היא גלובלית, חסרת גבולות, והיא מתנהלת על רשת האינטרנט. לאל-קאעידה, למשל, יש עשרות יש קבוצות שיח, Chat Rooms, שאפשר להצטרף אליהן. קל מאוד להצטרף למסגרות השיח האלה, חלקן בערבית, חלקן באנגלית ובשפות נוספות. אנשי הארגון מקימים אתרים אלה ומפעילים אותם, הם מקיימים שיח אינטראקטיבי ער עם המשתתפים, עונים לשאלות, מגיבים להצעות, מנווטים את השיח ומנחים את משתתפיו. באתרים האלה אפשר למצוא גם את קירות ההנצחה הווירטואליים, כמו קיר הנצחה של חמאס. בלוחות אלה מופיע שם השהיד, תאריך מותו, וכן סמלים וסימאות דתיות ופוליטיות. באמצעים אלה מתגמלים את הנופלים, מעודדים אחרים להצטרף ומכוונים את בני הקהילה הווירטואלית אל המופת של מתאבדי הטרור.

עימותים ברשת

מגמה רביעית היא של ויכוחים פנימיים בין טרוריסטים על רשת האינטרנט. מסתבר, שטרוריסטים לא זו בלבד שהם מנצלים את האינטרנט לשיחות ביניהם, לתיאום פעולות, להפצת הוראות והדרכה טרוריסטית, הם גם מתווכחים ויכוחים שונים ועל נושאים מגוונים ועושים זאת על הרשת. יש ויכוחים בין קבוצות טרוריסטיות ובתוך קבוצות, ויכוחים בין פלגים ובין אישים. למשל, הביקורת שהיתה לבן-לאדן וגם לסגנו א-זנאהירי על א-זרקאוי, שלמרות שהיה האמיר של אל-קאעידה בעיראק, הם לא חסכו ממנו דברי ביקורת, הושמעה על האינטרנט באופן חופשי (ביקורת שהתמקדה בפיוגועים במסגדים השיעים בעיראק, בעריפת הראשים הסיטונית ועוד). כמו כן מתנהלים ויכוחים על פעולות שונות, על פרשנות להיתרים ואיסורים דתיים, על התבונה בפגיעה ביעדים מסוימים ועוד. היבט מעניין שעלה במחקרנו מתמקד בנושאים שהתווכחו עליהם בעבר ולא עוד. כלומר, מה היה שנוי במחלוקת והפך להיות נושא מוסכם בשיח הטרוריסטי. חלק מהמחלוקות נפתרו באמצעות פסק הלכה (פְּתוּחָה), שמאשרת את הפתרון על פי ציווי דתי או החלטת איש-דת בכיר. מכאן והלאה כל אימת שעולה נושא שיש עליו כבר פסק הלכה שכזה, אין מתווכחים עליו. כאשר התפרסמה פְּתוּחָה שהתירה שימוש בנשק להשמדת המונים, ירד הנושא מחדרי הדיון של הטרוריסטים ותומכיהם. עצם השימוש באינטרנט היה פעם נושא לוויכוח. שאלו אם מותר להשתמש במדיום החילוני המערבי הזה, המסוכן, שפותח דלתות לחדירה של תכנים מערביים מסוכנים ומשחיתים. הוויכוח הזה הסתיים והיום בין המשתמשים המודרניים, המתוחכמים יותר באינטרנט, נמנות תנועות טרור מודרניות.

מחנות אימונים וירטואליים

המגמה החמישית היא הקמת מחנות אימונים מקוונים. בעבר נהגו טרוריסטים להיפגש במחנות אימונים בלוב, בתימן, בדרום לבנון, בעיראק, באפגניסטאן, בברית המועצות, בסוריה או בקובה. אחרי ה-11 בספטמבר קשה יותר לנוע ממקום למקום, המלחמה נגד הטרור הבין-לאומי ונותני החסות מקשה על הטרוריסטים לקיים מפגשים ישירים ומחנות משותפים. לכן היום הם נפגשים במרחב האלקטרוני של ה-Cyber Space, במחנות אימונים וירטואליים המתקיימים על הרשת. באינטרנט אפשר למצוא שפע חוברות, עלונים, אתרי הדרכה ואימון, הנחיות כיצד להשתמש בכימיקלים ובכלי נשק שונים. חוברות מהסוג הזה בשם "אל-בטר" ("החרב") שהפיק ארגון אל-קאעידה התפרסמו בקביעות פעמיים בחודש. החוברות היו צבעוניות, מפורטות, אפשר להוריד אותן אל המחשב, להדפיס ולהשתמש בהן. אפשר ללמוד מהן כיצד להשתמש בקלצ'ניקוב, או ברובה M16. אפשר ללמוד בהן על חטיפות, על שימוש בחומרי הדברה ליצור פצצות. בקנדה נתפסה לאחרונה קבוצה של אנשים שאגרו חומרי הדברה והשתמשו באינטרנט כאמצעי קשר ביניהם, וכדרך ללמוד כיצד להכין חומרי נפץ, כיצד להניח מטענים ולהשתמש בגזים. אפשר ללמוד באתרי האינטרנט הפתוחים לכול כיצד להשתמש בטילים נגד מטוסים, לאלתר פצצת רכב, להשתמש בטלפון סלולרי ושעון מעורר כדי ליצור מרעום, כיצד לייצר ולהפעיל מטעני צד. גם אנציקלופדיה מקוונת יש לג'יהאד ובה ערכים שונים, כולל השימוש בנשק להשמדת המונים (WMD).

תגובת נגד: מה אפשר לעשות?

מה אפשר לעשות כדי לבלום את התופעות המתוארות לעיל, כדי לבלום את השימוש הרב והיעיל שעושה הטרור המודרני ברשת? האפשרות הראשונה כמוכן היא לנסות ולחסום את הגישה של הטרוריסטים לאתרים ברשת. אך כאן יש מספר מגבלות עקרוניות וטכניות: ראשית, יש לשקול את הפעלת האמצעי הזה ואמצעים אחרים של התערבות כנגד המחיר הכבד של פגיעה בחירויות הפרט ובהן חירות השיח, חופש הביטוי וחופש המידע. צריך להיזהר פן יעשה שימוש בחסימת אתרי אינטרנט לצנזורה פוליטית (כפי שנעשה כיום בכמה מדינות כמו סין). יתר על כן, קשה מאוד לבלום את הגישה של ארגוני הטרור המודרני אל הרשת. קשה מאוד להוריד את האתרים, הם יוצו מחדש במקום אחר. אבל אפשר ללמוד מהם הרבה. אפשר ללמוד מהם הרבה על המבנה הנפשי של פעילי הארגונים האלה, על הטעוניהם שהם מציגים לקהל היעד שלהם, על המוטיבציות, על הרטוריקה ועל קבוצות ההתייחסות שלהם. אפשר לבחון מן הטקסטים ומעיצוב האתרים מה הם מנסים להשיג ומה החזון שלהם לימים שלאחר ניצחון מלחמת הדת.

טרוריסטים מודרניים משתמשים באינטרנט לתפקידים שונים, החל במטרות תקשורתיות כגון תעמולה והפצת מידע וכלה בשימושים תכליתיים כגון גיוס, תיאום פעולות, פריצה פעילה למחשבים וטרור וירטואלי. קבוצות אלימות רבות בעלות היסטוריה ארוכה של פגיעות בנפש, שפיכות דמים ומעשי הרס נכנסו לאינטרנט. השימוש שהם עושים באמצעי ליברלי, חופשי ונוח לגישה זה הוא אכן מפחיד. מתקפות ה-11 בספטמבר 2001 של אנשי בן-לאדן הגבירו את הפחד ואת הקריאות לנקיטת צעדי נגד קיצוניים. עם זאת, יש לזכור שהפחד שזורע הטרור כבר נוצל בעבר בידי פוליטיקאים כדי להביא לאישורם של חוקים מפוקפקים המערערים את זכויות הפרט וחירויותיו, שאלמלא כן לא היה להם כל סיכוי לזכות בהסכמת הציבור. חשוב להעריך את ממדיו האמתיים של האיום הגלום בשימוש של קבוצות טרור בטכנולוגיית המידע החדשה, ולזכור שתגובת נגד של ממשלים ורשויות עלולה בקלות להוסיף לנזקי הטרור מחירים יקרים במונחי חירות התקשורת וחופש המידע.

אהוד יערי

אמנות הציתות – יחסי גומלין בתקשורת במזרח התיכון

התקשורת באזור המזרח התיכון חוותה שלושה מהפכים במהלך הדור האחרון, או דור וחצי דור. התקשורת באזורנו היא למעשה חטיבה אחת. הגבולות והמחיצות בין התקשורת העברית, הישראלית, הציונית לבין התקשורת של המרחב הערבי שסביבנו, נשברו לחלוטין. התקשורת באזור הזה, בין בעברית בין בערבית, לא בפרסית, מתנהגת כיום כחטיבה תקשורתית קוהסיבית אחת. יש בתוכה קשרים עבותים מעבר למה שצופה הטלוויזיה הממוצע, או קורא העיתון הרגיל מעלה בכלל על הדעת. המהפך הראשון שראינו באזור היה מהפך הטרנזיסטור. הטרנזיסטור היה הכלי שהעלה את עבר א-נאצר הגדול לעמדת בכורה ופטרונות בעולם הערבי. הוא נבנה על הטרנזיסטור, על העובדה שמאזינים לו בתימן, בצפון אפריקה, או בסוריה דרך תחנת הרדיו צֹת אל-ערב – קול ערב. אבד א-נאצר גידל את עצמו על הטרנזיסטור. המהפך השני היה עם הופעת הטלוויזיות הלוויניות הערביות, שהתפשטו לממדים עצומים. קשה לראות היום גורם כלשהו, גם לא קהילות המודיעין הגדולות והחזקות, המסוגל לצרוך באופן שיטתי את מכול המידע שנוטף מן הכלי הזה. גם הערוץ השני בישראל, שהוא ערוץ גדול וחזק, והיה פעם עשיר, מתקשה לעקוב אחר הסיקור הבסיסי של מה קורה, מה אומרים בכל תחנה ותחנה. בפועל אין ברירה אלא לוותר על צפייה בחלק מן התחנות, כל גורם תקשורת על פי דרכו.

המהפך השלישי התרחש עם המעבר לשימוש באינטרנט, אשר שבר, לדעתי לעד, את העריצות של השליטים הערבים בתקשורת. האינטרנט מאפשר היום להגיע אל מקומות נידחים ביותר, למשל לנסיכויות המפרץ לעומאן וללמוד על המתרחש שם, לעתים קרובות טוב יותר מאשר בעיתונות הרשמית ובפרסומים של משרד החוץ המקומי.

בסוריה לבדה אני מנוי על 12-14 אגרות מידע מקוונות המגיעות מדי יום ונותנות מידע שאינו מצוי במקומות אחרים. עד לפני שנים ספורות עיתונאי לא היה יכול להגיע למידע הרב הזה אלא באמצעות מקורות – אנשים שיצר אתם קשר וסיפקו מידע. היום הכול בהישג יד, המידע פתוח בפני כל אחד. הפתיחות רבה עד כדי כך שהיא מייטרת במידה רבה את העבודה השגרתית, העיתונאית. זה תהליך מסוכן אבל הוא קיים. הפתיחות מייטרת גם עבודה של בעלי דיסציפלינות אחרות במובנים שהם הורגלו אליה בעבר.

תופעה מעניינת נוספת בעולם התקשורת של הערבים הוא הבריחה של העיתונות הערבית הטובה אל מחוץ לעולם הערבי, מחוץ להישג ידם של המשטרים והצנזורה. עיתונים ערבים התחילו להתפרסם בלונדון, בפריס, בקפריסין ובמקומות אחרים. אולם בשנים האחרונות העיתונים מתחילים לחזור מן הגלות. משהבינו ממשלות מדינות ערב שאין אפשרות לעצור את פתיחות המידע, מציעים לאמצעי תקשורת שונים לחזור ולשדר מארצות ערב, מ"אזורי עיתונות חופשיים", מעמאן, מדובאי ואפילו מקהיר.

תופעה מרתקת לא פחות היא העתקת הדגש המושם על נושאים ועל סוג הדיווח באמצעי התקשורת בערבית. הדגש הועתק מתחום החדשות והדיווח למלחמה בין דעות ורעיונות. המעבר הזה פנטסטי. בעבר לא היה מעניין במיוחד לקרוא, למשל, את העיתונות הסעודית. להוציא עורך חדשות שהיה חייב לעשות זאת, לא נהנינו לעשות זאת. אולם כיום, קריאה בכל דפי המידע החופשיים בעיתונות הסעודית, בעגה המיוחד שלהם, בקודים הפוליטיים המקומיים, זאת חוויה מרתקת ביותר.

התקשורת הערבית, כולל הטלוויזיה והאינטרנט, היא כיום שדה מערכה של רעיונות, של דעות. ובזירה הזאת, בניגוד לשדה הפוליטיקה, יש הצלחה בלתי מבוטלת של החוגים שאנחנו מעוניינים בניצחונם, החוגים הליברליים, הנאורים, שלעתים קרובות גם יחסם אלינו ולשאלה הפלסטינית הוא אחר. בזירה הזאת מתנהל תהליך מעניין נוסף, של היחסים בין התקשורת הישראלית לבין התקשורת הערבית. לפני השלום בין ישראל למצרים היו יחסים של חשדנות הדדית, ריחוק, כמעט נתק. כיום אפשר להגדיר את היחסים כיחסי תלות והישענות הדדית. אני מגדיר כך את היחסים האלה במלוא האחריות.

בתוך כך ראוי לציין, כי בתוך מרקם היחסים האלה בין התקשורת הערבית לתקשורת הישראלית, בכל תחום שאפשר להעלות על הדעת, בולט הפיגור של ישראל. הפיגור הוא בטיב העיתונות המודפסת שלנו. אין לנו עיתונים ברמה של חלק מהעיתונים הערביים הגדולים. אני חושב שעמודי המערכת של עיתוני הבוקר אינם יכולים להתחרות בעמודי המערכת ומאמרי הדעה בעיתונים כמו "אל-חיאת", "א-שרק אל-אָסַת" ואחרים.

אנחנו מפגרים אחרי הערבים בערך שנות דור בפיתוח הטכנולוגי בתחום הטלוויזיה הלוויינית. איני מתכוון לרמה של השידור, אם כי גם בזה הם טובים מאתנו. אך בתחום הטכנולוגי אנחנו בפיגור רב אחרי תחנות כגון "אל-ג'זירה", "אל-ערבייה", או התחנה שהאמריקאים מפעילים "אל-חורה" (www.alhurra.com). בהשוואה לאמצעי התקשורת של דובאי ישראל נמצאת שני דורות מאחור. אין שום יכולת להשוות בין יכולת הסיקור החדשותי וההעמקה החדשותית של הרשת המובילה בישראל, הערוץ השני, לבין היכולת של הרשתות הערביות שאנחנו חיים אתן יום-יום חיי שותפות, עד כדי תלות והישענות הדדית. התקציב של "אל-ג'זירה", "אל-ערבייה", או אחת התחנות האחרות בשבוע אחד מתקרב לתקציב של חדשות הערוץ השני בשנה. התוצאה ניכרת בעריכה הגרפית, שהיא קריטית מאוד בטלוויזיה, היא ניכרת באינטנסיביות הסיקור העיתונאי מכל פינה בעולם. הם משקיעים בחומרים ובכל פן שאפשר להעלות על הדעת.

העיתונות הערבית מקדימה את ישראל גם בעיתונות האינטרנט, חרף העובדה שישראל היא מעצמת טכנולוגית עילית. קיימת רשת עצומה של אתרים בכל מדינה ערבית, ורמת הכתיבה בהם עולה על רמת הכתיבה באתרי האינטרנט הטובים ביותר שיש בתקשורת האינטרנט בישראל. לאין ערוך.

על הקשר ההדדי בין שתי מערכות התקשורת, של ישראל ושל העולם הערבי, אנחנו למדים יום יום, שעה שעה באמצעות הגניבה הספרותית, הציתות ההדדי. ברגע שאני חוזר משידור באולפן אל חדר העבודה שלי אני רואה את עצמי בשידור בתחנה של חיזבאללה, למשל. רמת הציתות וההעמקה פותחה לדרגה שכבר היום קרובה למדי לשלמות. הם אינם מחסירים מילה ממה שאנחנו אומרים. לא רק הטלוויזיה, גם אמצעי התקשורת האחרים. גם אנחנו עושים זאת, אלא שעבודתנו קשה יותר בשל המספר העצום של אמצעי תקשורת בכל מדינות ערב.

בתחום התקשורת המזרח התיכון הוא כבר עולם חדש. אנחנו חיים במרחב תקשורת אחד. רק מי שמחסום השפה עוצר בערו, או מכביד עליו, אינו יכול ליהנות מכך. אני זוכר מקרה נחמד שעניינו הגניבה הספרותית המותרת בשנת 1981 נסענו עם המנהל הכללי של רשות השידור אז, טומי לפיד לקהיר, לחתום על הסכם שיתוף

הפעולה עם רשות השידור המצרית, במסגרת הסכמי הנורמליזציה עם סאדאת. לאחר הטקס ניגש אלי המנהל הכללי של רשות השידור המצרית ואמר בהתייחסו אל לפיד: הוא מבין שאתם תצטרכו להמשיך לגנוב? לא יהיה פה שום חילופים של חומר! המשיכו לגנוב! זאת השלמות של אמנות הציתות וההעתקה.

שפע המידע הזה מביא למסקנה מעניינת. המידע רב ומגוון כל כך, צריך רק להתכופף ולהרים, עד כדי כך שהוא מפחית באופן משמעותי מאוד מערכו של החומר הנסתר, המסווג. המידע הנסתר לא לאורך זמן אינו ידוע ברבים. איני זוכר כבר הרבה זמן התפתחות גדולה, שלא נתנה סימניה בעוד מועד בגלוי. הבעיה העיקרית היא המיון של החומר הרב הזה. קשה לנהל את הדיג בים המידע הגועש הזה.

בנסיבות האלה העבודה העיתונאית השתנתה לחלוטין, לדעתי. להערכתך, גם העבודה הדיפלומטית השתנתה. השיח מתנהל כיום בצנרת פתוחה. ויש מידע מועט מאוד שאפשר להוסיף על מה שנגלה לעין. בהתחשב במגבלות כוח האדם, הקצב המהיר של עבודה והמשאבים המוגבלים, מושקע זמן רב יותר, בתחום שאני מסקר לפחות, בתחום החומר הגלוי. זה נותן תוצאות טובות יותר, פירות טובים יותר. זה בא בהכרח על חשבון חלק נכבד של עבודת השטח.

עבודת השטח כיום היא בעיקר להוסיף נופך, צבע בעגה העיתונאית. עיקר מטרתה היא השלמה של המידע העיקרי הקיים. אבל העבודה העיתונאית שפעם היינו עושים בטלפון, בכיתות רגליים, בפגישות ובאיין-ספור ספלי אספרסו, היום כמעט איננה נחוצה, לפחות לפי הערכתך.

למצב הזה יש השלכות על מעמדו של השלטון המרכזי. בישראל כמו גם במדינות ערב, הממשלות מתקשות לשלוט בדעת הקהל, באג'נדה הציבורית, בהתנהלות של מלחמת הדעות והרעיונות. השליטה הזאת יורדת למינימום. הממשלות הערביות, בתחום הזה כמו גם בתחומים אחרים, הפכו למעין בעלי אחוזה נפקדים. היום אי אפשר לכפות על אזרח במצרים לקרוא דווקא את "אל-אהרם". במצרים יש כיום בערך שלושים ערוצי לוויין שמשדרים. פלסטיני המכבד את עצמו אינו מסתכל על הטלוויזיה הפלסטינית, אלא אם הוא זקוק לפריט אינפורמציה מסוים. גם בסוריה רק מי שחייב מקשיב לטלוויזיה הרשמית הסורית, או לרדיו הסורי. הממשלות נדחקו לגמרי הצדה, ולדעתי רובן עד היום אינן יודעות כיצד להתמודד עם התופעה הזאת. דומה, כי עיראק היא המדינה היחידה שמצאה דרך איך לשמר את מעמד הממשלה בתקשורת.

אין פירוש הדבר שאין עוד צנזורה במדינות ערב. אך נוכח מבול המידע משמעותה אינה עוד חשובה כבעבר. תחנת "אל-ג'זירה", למשל, אינה מדווחת על המתרחש בקטר, מקום הימצאה של התחנה הזאת. בקטר, שהיא נסיכות של גז ונפט, היתה

הפיכת חצר לא קטנה. בראשה עומדת משפחה חכמה, שהחליטה להפוך את עצמה למעצמת וידיאו. הם לא רוצים להיות חצי-אי קטנטן במפרץ הפרסי. הם וְהָאֲבִים, הנרמסים בידי הוְהָאֲבִים הסעודיים. אך באמצעות תחנה כזאת, חוצפנית ונועזת, הם הפכו למעצמת וידיאו וכל העולם הערבי רועד.

וכשבא שר החוץ של קטר לביקור בעיר מדינה, מקבלים אותו על גבי שטיח אדום בנשיקות ובלחיצות ידיים. לא מפני שיש לו נפט, זאת יש גם לאחרים. אלא משום שפועלת אצלו "אל-ג'זירה". אך בשל הצנזורה, התחנה הזאת לא נוגעת בענייני המדינה. את זאת עושים אחרים. עם זאת, אין פירוש הדבר שבני הארץ אינם יודעים מה מתרחש בארצם. במחיר שווה לכל נפש יכול כמעט כל אדם להתקין על גג ביתו צלחת לקליטת שידורי לוויין ולחצות את מגבלות הצנזורה. לכן מאבדת הצנזורה כיום הרבה מיכולתה, מהאפקטיביות שלה.

בסוריה יש עדיין צנזורה והיא המחמירה ביותר בעולם הערבי. אך עם גורמי הביטחון עוצרים פעילי אופוזיציה ופעילי זכויות האדם בעיר חומס, או בחלב, תוך דקות ספורות מתפרסם הדבר באינטרנט, באתרים של הארגונים הפעילים, ומגיע לאותה תחנת טלוויזיה ערבית שרוצה לשדר את זה, כחלק מחשבון עם סוריה.

גם בישראל הדיווח מהיר. הנה מקרה של ניסיון לחסל שני אנשי חמאס ברחוב הראשי של עזה בירי מן האוויר. במקרה, לצרכים אחרים, מדדתי כמה זמן חולף מן הרגע שחיל האוויר ירה טיל בודד לבין הרגע שהתמונה הגיעה אלינו. זה היה בערך ארבע עד חמש דקות. ברגע שהתמונה בידינו, אפשר לשדר אותה אל כל אחד מאתנו הביתה. כאן הבעיה היא, שחסרים לנו האמצעים הטכנולוגיים וכשמדובר במאורע בלתי צפוי ולא מתכונן, אם אין עמדת שידור פנויה, אי אפשר לשדר את המידע שהגיע במהירות רבה כל כך.

התופעה הזאת של שפע מידע חופשי המגיע במהירות לכל מקום, היא מאוד חיובית. יש ברכה רבה בהיווצרות מרחב תקשורת אחד. לפחות בתחום הזה הרבה מאוד מן המחיצות נפלו. אך יש נקודת תורפה בכל התהליך הזה. מה שקורה הוא, שהעיתונאות שהיכרנו עד כה, זו של אדם העובד יחיד מול מקורות, המחלת רגליו ונלחם בעורך, אויבו המתמיד של הכתב, כל זה הולך ונמוג. דמות העיתונאי המסורתי רוכבת אל תוך שקיעה לא כל כך זוהרת. במקומה, אצלנו וגם אצל הערבים, צומח מעמד חדש, שאני קורא לו "הפקידות העיתונאית". עיתונאים שרובם אינם אלא פקידים. הדסק שולט בכל כלי התקשורת. הדסק הולך ומאפיל על עיתונאי השטח החרוץ, הולך ומגמד אותו. אני עדיין מתגעגעת אל הדמות הזאת.

חמור מכך, בחדר המערכת, הדסק, יושבים אנשים המקבלים שכר מינימלי, צעירים בעלי ניסיון מועט, לעתים ללא השכלה בסיסית של תואר אקדמי ראשון. האנשים

הצעירים האלה, בישראל ובמדינות ערב, שעובדים באתרי האינטרנט למיניהם, הם קובעים את סדר היום.

בחדר המערכת, כמו בטלוויזיה, שהיא תחום המוכר לי, האנשים האלה יושבים מול מחשבים פתוחים על אתר אינטרנט זה או אחר, הם מתעניינים לכל היותר בשניים, או בשלושה אתרים. משמעות הדבר שאדם צעיר בן 22, במקרה הטוב בוגר גלי צה"ל ויש לו שלוש שנות ניסיון, הוא האיש המכתיב את סדר הכותרות. הוא משפיע על תוכן עמוד השער של האתר, הוא משפיע על השיקול של העורך בטלוויזיה. השיקול של העורך בטלוויזיה משפיע על השיקול של העורך של עיתון הבוקר, שהיה פעם עיתון הערב, וכן הלאה.

במקום תחרות וגיוון נוכח שפע האפשרויות, גוברת האחידות. הכול מתנהגים בצורה אחידה, על פי שיקולי העורך הצעיר, שהיה לעורך במטה המערכת של אתר זה או אתר אחר.

כך הם פני הדברים גם בעולם הערבי. גם שם יש התמכרות למהירות שמציע האינטרנט. גם שם יש אחידות, גם שם אפשר לצפות מראש איך תראה תוכנית השידור של תחנת הטלוויזיה של דובאי, של "אל-ג'זירה", "אל-ערביה" ואבר-דבי, איזה פריט חדשות יהיה ראשון ומי יבוא אחריו.

גם במובן הזה הדמיון בין ישראל לבין מדינות ערב גובר ומתרחב.

איתן הבר

מדינאות ותקשורת – מבט מחדר ראש הממשלה

אילו ביום שבחרתי בעיתונות כמקצוע לחיים ידעתי מה שאני יודע כיום על התקשורת במדינת ישראל, ייתכן מאוד שלא הייתי בוחר בעיתונות כמקצוע למשך עשרות שנים. אחרי יותר משלושים וחמש שנות עבודה כעיתונאי, רובן ככתב צבאי ב"ידיעות אחרונות" וכעשר שנים לצדו של ראש הממשלה ושר הביטחון, נראה לי, כי לעיתונאים בודדים, אם בכלל, יש מושג מה עמוק הפער בין התקשורת לבין הפעילות המדינית והביטחונית העיקרית במדינת ישראל. מדובר בשני עולמות נפרדים לחלוטין, אף כי קיים קשר הדוק ביניהם. עם זאת, עלי לומר ולהרגיש, כי אינני מצטער אף לא על רגע אחד שעשיתי – ואני עדיין עושה – בתקשורת, בעיתונות הכתובה, ברדיו, בטלוויזיה.

דברי כאן בנויים ומבוססים על למעלה מתשע שנות עבודה לצדו של יצחק רבין כשר הביטחון וכראש הממשלה ושר הביטחון (1985-1995) עם הפסקה קלה

(1990-1992), אבל אני מרשה לעצמי לומר שכך היו הדברים גם בימי ממשלות אחרות, אם לא כולן.

אתחיל מן הסוף, מן הקביעה החשובה ביותר, לדעתי: לתקשורת אין כמעט שום השפעה על הכרעות גורליות, היסטוריות, כאלה הקובעות את גורלו של עם, גורלה של מדינה. בהגדרה "הכרעות גורליות" אני כולל החלטות ראש הממשלה והממשלה שהן ציון-דרך בתולדות המדינה, כאלה שהפכו יוצרות, גזרו חיים ומוות. יתר על כן, התקשורת ברוב המקרים, לא ידעה דבר וחצי דבר על החלטות כאלה הנרקמות בחדרי-חדרים ויותר מפעם אחת עמדו אנשי תקשורת נדהמים, מופתעים וגם, יש להודות, מבווישים, לנוכח חדשות שנחתו עליהם פתאום עכשיו, פתאום היום.

קל לי מאוד למצוא דוגמאות בהיסטוריה של מדינת ישראל לאותן "החלטות מכריעות" שקבעו, במובנים רבים, את גורל המדינה לשנים ולדורות, והתקשורת לא ידעה עליהן דבר וחצי דבר, או שידעה מעט ולא היה בכוחה להשפיע. הנה דוגמאות אחדות: הכרזת המדינה בידי דוד בן-גוריון, פירוק מערכת סיני, הסכם השלום עם מצרים, הפצצת הכור העיראקי, הסכם לונדון, הסכם אוסלו, השלום עם ירדן. יתר על כן, גם כאשר התקשורת ידעה על "הכרעה גורלית" לאחר קבלתה ונלחמה נגדה, למשל במלחמת לבנון הראשונה, לא היה בכוחה למנוע את קבלת ההחלטה והוצאתה לפועל. דוגמא: התקשורת כולה יצאה נגד הרחבת מפעל ההתנחלויות בימי בגין וההתנחלויות עלו כפורחות. לעתים קרובות, השפעה על החלטה בשולי "ההכרעה הגורלית", כמו למשל מינוי משה דיין כשר הביטחון ערב מלחמת ששת הימים, יצרה אצל התקשורת את האשליה כאילו השפיעה על "ההכרעה הגורלית" עצמה – ולא היא.

ומכאן לקביעה הבאה שהיא נכונה לפחות עד תום ימי רבין כראש ממשלה: למרות ההרגשה הלאומית שכל המדינה "דולפת" ואין סוד שאינו זוכה לחשיפה, התברר לי בעבודתי בממשלה, כי התקשורת יודעת מעט מאוד, מעט מדי, על הנעשה מאחורי הקלעים ובמקרים רבים היא נופלת קורבן למניפולציות של פוליטיקאים שמכוונים את העיתונאות לפי צרכיהם האישיים בפוליטיקה. יותר מזה, אני מוכן לקבוע חד-משמעית כי למיטב ידיעתי הסודות הגדולים והחשובים באמת של מדינת ישראל אינם ידועים לציבור ולא לתקשורת (גם לא לי, במידה כזו או אחרת). בעבודתי בממשלה גברה תדהמת מיום ליום עד כמה מעט נחשף לתקשורת וכמה הרבה יישאר לחוקרי ההיסטוריה לחשוף בדורות הבאים.

עם זאת, ושוב עלי לתחום גדר ולהסתייג מדברי עצמי: לתקשורת יש חשיבות עליונה וכמעט מכרעת ביצירת אווירה נגד או בעד "הכרעה לאומית" אחרי קבלתה. לדוגמא: במלחמת לבנון הראשונה בימי אריק שרון (1982) התקשורת לא הצליחה, למרות שניסתה נואשות, למנוע את פרוץ הקרבות, ואף יצרה את האווירה הקיימת עד היום

שהמלחמה ההיא היתה מיותרת וכושלת. אך התקשורת לא הצליחה בניסיונותיה למנוע את "ההכרעה" עצמה. דומני, כי מעולם לא היתה כה נכונה האמירה: "דברים שרואים מכאן, לא רואים משם", כמו במקרה שלי, במעבר מהתקשורת לעבודה לצידו של ראש ממשלה. מדובר בעולם אחר.

אנסה לתאר את נקודת המבט של ראש הממשלה, לדעתי כל ראש ממשלה בישראל כלפי אנשי התקשורת:

- "סליחה, מי אתם?": אדם נכנס לתפקידו כראש הממשלה, בדרך כלל אחרי "התבשלות" של שנים בכל ה"מטבחים" האפשריים: פוליטיים-פנימיים-מפלגתיים, ביטחוניים, מדיניים, כלכליים. הוא עבר בקריירה הפוליטית שלו עשרות ומאות משברים, סילק יריבים, קירב ידידים, הצליח במערכות בחירות, שכנע עם שלם, מדינה, היה שותף להחלטות, ראה ראשי ממשלות אחרים בפעולה ובכל המקרים יש לו אגו נפוח "מכאן ועד הודעה חדשה". מי יכול לו? עובדה: הוא נמצא עכשיו בלשכת ראש הממשלה — ומי אתם העיתונאים? אני נבחרתי בידי שני מיליון אזרחים, כמה בחרו בכם? בן כמה העיתונאי שכתב עלי, מה הוא עשה עד כה בחייו?

- "האחריות עלי": אדם שמקבל עליו להיות ראש ממשלה בישראל, מהתפקידים הקשים בעולם, עומס על כתפיו (וראשו), כמעט מיד, את נטל האחריות לגורל העם היהודי. אלפי שנות היסטוריה נערמות על כתפיו, חורבן הבית והגלות, החשמונאים ותלמידי יבנה, הפוגרומים, ביל"ו וטרומפלדור, השואה, הפרעות והדמים, דב גרונר וההגנה, אצ"ל ולח"י, הפלמ"ח וצה"ל, מלחמת העצמאות, פרס ישראל, סיני, ששת הימים ויום הכיפורים, השלום עם מצרים וירדן, הפלסטינים, העולים, הפליטים. ראש ממשלה כזה מביט ממרום מושבו על עיתונאי חרוץ ככל שיהיה ושואל: איזו אחריות יש לילד הזה?

- "אני יודע מה אני רוצה": ללשכת ראש הממשלה בירושלים נכנס, בדרך כלל, אדם מבוגר שראה ושמע הרבה בחייו, אבל, בעיקר, יש לו דרך שהוא הולך בה ומאמין בה משך עשרות שנים, לרוב משחר נעוריו. הוא יכול להיות חולם ארץ ישראל השלמה או בעל חזון "שלום עכשיו" משך שנות דור, לחם על רעיונותיו וגם, לא רק, בזכותם הגיע למשרה הרמה במדינה. האיש טווה חלום ורעיון במשך עשרות שנים, שכנע מיליונים לתמוך בחלום וברעיון — ואיזה עיתונאי יקלקל לו את חלומו. המסקנה: "הכרעה לאומית", היסטורית, כאשר חולמה נמצא בעמדת הקברניט, מקבל ההחלטות, והוא נחוש ונחרץ בדעתו, אלף עיתונאים לא יכבו את השריפה הבוערת בעצמותיו.

- "אני מחזיק את האינפורמציה": הרמטכ"ל יודע הרבה מאוד, ראש השב"כ יודע הרבה. ראש המוסד יודע. יושב ראש הוועדה לאנרגיה אטומית יודע הרבה בתחומו. ראש הממשלה יודע הכל — מכולם, והוא האיש שמחזיק את כל האינפורמציה שהיא

החמצן של התקשורת. הוא הסמכות העליונה להחלטה על פרסום בכל רמת סודיות. ממרום כיסאו, יכול ראש ממשלה:

1. לקבוע את סדר היום הלאומי בתחום הפרסום (מה שקרוי היום "ספין").
2. להחליט למי מאנשי התקשורת להעביר את הבלעדיות על הפרסום ובכך להפוך אותו לאיש תקשורת מצליח, מפורסם, מבוקש (ובהזדמנות זו "להכות" בעיתונאי אחר שאין מבקשים את הצלחתו וחמור מכך רוצים בכישלונו). סביב כל ראש ממשלה מסתובבים עיתונאים שאוכלים מכף ידו והקריירה המקצועית שלהם נתונה בידיו, או לפחות ראש הממשלה חושב כך. פוליטיקאים מנוסים, וכאלה הם רוב ראשי הממשלה, מכירים היטב את כל השטיקים והטריקים בתקשורת, ובמדינה קטנה כישראל מכירים אישית את העיתונאים.

• "רק אני רואה את התמונה כולה": תהליכים מדיניים, פוליטיים, לעתים גם ביטחוניים ובוודאי כלכליים, נמתחים לאורך זמן רב. לעתים קרובות, התקשורת חושפת קטע אחד "בפאזל" גדול – ומיד מסתערת בשאלות, תשובות, תגובות, מאמרים. מהומת אלוהים. עם זאת, רק ראש הממשלה יודע לאן הוא רוצה להגיע בסוף הדרך והפרשנויות והתגובות מעוררות אצלו גיחוך. דוגמא: כל התקשורת הישראלית הסתערה בזמנו על משה דיין שנחת מ"אונס" במרוקו בדרכו לארצות הברית, בנו תילי תילים של השערות וניחושים פרועים ואיש לא העלה אז בדעתו שדיין נפגש ברבאט עם אישיות מצרית בכירה וכך החל תהליך השלום עם מצרים, שיתפרסם רק כעבור שבועות רבים.

מכל האמור עד כאן אין ללמוד, חס וחלילה, שאין לתקשורת השפעה על קבלת החלטות לאומיות. לדעתי, ההשפעה של התקשורת היא בעצם קיומה. לעולם לא נדע אילו החלטות לא קיבל ראש הממשלה, ונמנע מלקבל אותן, רק משום החשש לחשיפה ולתגובת התקשורת. למשל: באינתיפאדה הראשונה העלה אחד מאלופי צה"ל הצעה לפוצץ כפר פלסטיני שלם, להחריב את כולו, בתגובה על מעשה רצח מתועב – והנוכחים בדיון נתקפו בהלה, רק משום החשש שההצעה תדלוף לתקשורת. ההצעה, כמובן, לא עלתה כלל לדיון.

ועוד על השפעת התקשורת: יש לה השפעה מכרעת על מקבלי החלטות בתחום האווירה וכללי התנהגות, עד כדי הפלת ממשלות (עסקת הנשק עם גרמניה, חשבון הדולרים של לאה רביץ). ראיתי מקבלי החלטות ברמות שונות שזועמים, קופצים עד אימה לנוכח פרסום על נהגם שנסע (בלעדיהם או אתם) במהירות רבה יותר מן המותר, בתגובות למאבקים פוליטיים, בבחירות פנימיות, באירועים כלכליים, בזעקה חברתית. בנושאים אלה ואחרים יש בהחלט לתקשורת מה לומר.

ראש הממשלה, ראשי המודיעין ולפעמים עוזריו הקרובים של ראש הממשלה, קוראים עיתונים, מאזינים לרדיו וצופים בטלוויזיה, בדרך אחרת לחלוטין מהאזרחים. למשל: יושב כאן לידי חבר טוב, אהוד יערי. אינני צריך לדבר בשבחו. כל הטלוויזיה מלאה תהילתו ובצדק. אהוד יערי מראיין במקרים מסוימים מישהו, פלסטיני, ירדני, מצרי, כולנו צופים באותן תמונות, שומעים אותם דברים, הכל זהה. ובכל זאת, ראש הממשלה ואהוד יערי רואים את הראיון מזווית שונה לחלוטין: אהוד יערי מרוצה מן ההישג בראיון, מדבריו של המרואיין ומיד מוסיף לדברים פרשנות משלו, כיד כישרונו. ראש הממשלה אומר לעצמו באותם רגעים ממש: סוף סוף הצלחנו לשכנע את המרואיין הערבי לדבר וסוף סוף שמנו את המילים הנכונות בפיו. עכשיו, נראה איך ישפיעו הדברים בעולם הערבי. ואולי גם מגיעה למרואיין העלאה הגונה בשכר שהוא מקבל באמצעות השב"כ. שלא תהיינה אי הבנות: לא תמיד זה כך, בוודאי לא עם כולם ומבחינתי זו המחשה בלבד איך רואה את הדברים ה"ראש" של ראש הממשלה.

תמונה נוספת: כאשר נראה תמונות בטלוויזיה ממושב הליגה הערבית. ראש הממשלה יצפה בתמונות. אתם תצפו בתמונות. ראש הממשלה יקבל דיווח מדויק מי אמר מה בוועידה, לא רק בראיונות הטלוויזיה, יבדוק מי מהנראים בתמונות עדיין לא עומד בקשרים אתנו, ייתן הוראות מתאימות לעניין זה, ויגיב לא רק מנקודת המבט המדינית הישראלית. הוא יזכור גם מי נאם את הנאום שאנחנו, הישראלים, רצינו לשמוע – ויתקוף אותו קשות. יזלזל בו וידחה בראשונה את הצעותיו. רק כאשר מגיע אדם לראשות ממשלה הוא למד, לראשונה, על היקף הקשרים עם מדינות ערב: לא כל המדינות הערביות ולא כל האישים הערבים נבנו ונאפו באותה התבנית, ואחדות מהן, גם עוינות ביותר, מקיימות קשרים ענפים אתנו.

תופעה מאכזבת מבחינת התקשורת: ראשי ממשלה, לפחות עד אחרי יצחק רבין, לא קוראים, מאזינים, או צופים בצורה שיטתית באמצעי התקשורת. אין להם זמן. כל דקה בחייהם מדודה ומחושבת. ראש ממשלה עובד מעלות השחר ועד חצות. הוא עוסק בעשרות נושאים ביום אחד, מקבל עשרות מסמכים לקריאה – הוא אינו קם בבוקר ושואל את עצמו דבר ראשון: מה כתבו עליי היום נחום ברנע, או זאב שיף, או יואל מרקוס ואפילו לא איתן הבר. לעתים, בעיקר כאשר הוא שר ביטחון, הוא מתדרך לפעמים את הרמטכ"ל, או סגנו, או ראש אמ"ן מה בדיוק, או בערך לומר לאותו עיתונאי בתדריך, בשיחת הרקע, בראיון לפרסום והוא אומר לעצמו: הרי אני אמרתי מה לומר לעיתונאי, אז מה כבר הוא יכול להוסיף לי? לפעמים קורא ראש הממשלה את הכתוב, מאזין לרדיו, או צופה בטלוויזיה כדי לראות ולדעת אם הצליח להעביר את המסר שלו, האם מישהו חרג מהגבולות שצוינו לו בדברי הבל מיותרים. הרבה פעמים מודד ראש ממשלה פרסום כלשהו רק בשאלה: האם הצלחנו להעביר את המסר שלנו?

רבין, למשל, נהג לדפדף בעיתוני הבוקר והערב, בשעת ארוחת הבוקר ולהתעכב רק על כותרת ומאמר שמשכו את תשומת לבו. לפעמים, בהפסקה בלתי צפויה במשך היום, חזר לעיתונים – ורק לעתים רחוקות העיר לעיתונאים על כתיבתם. עם זאת, עלי להודות, כי לאה רבין היתה קוראת אובססיבית, ומעירה לכותבים כמעט כל יום על כל מילה. לעולם אזכור את ערימת העיתונים המקופלים על שולחנו של רבין במשרד שאספתי עם שחר, אחרי הרצח. עם זאת, אני מבקש לציין, שנראה לי שהיחס של ראש הממשלה לתקשורת השתנה לחלוטין אחרי רבין: נתניהו, ברק ושרון, היו "חולי תקשורת".

הזמן המועט והקצוב שעומד לרשות ראש ממשלה גורם גם לעיוות קשה ביחס לתקשורת: ראש הממשלה מקבל עם בוקר לקט קטעי עיתונות ותוך כדי עלעול הוא מקבל תמונה מאוד לא מדויקת: כותרת-ענק ב"המודיע", או העיתון המקומי בזכרון יעקב נחרתת בזיכרונו כאילו פורסמה ב"ניו-יורק טיימס". הפרסום המעוות גורם לעתים לחוסר פרופורציה בתגובות. לעומת זאת, ידיעה ראשית בחדשות ערוץ 2 מופיעה לעיניו בשלוש שורות, אם בכלל. למיטב ידיעתי, לא מצאו עדיין פתרון נכון לבעיה הזאת.

מכל מה שאמרתי עד כה ישאל העיתונאי: למי אני עמל? ובכן התקשורת רחוקה מלסיים את תפקידה ויש לה תפקיד מרכזי, לפעמים מכריע, בעיצוב פניה ויחסה של דעת הקהל כלפי מועמד לראשות הממשלה עד בחירתו והרבה השפעה על דעת הקהל אל מול החלטות הממשל (החלטות היסטוריות) ובוודאי בעניינים שנראים בלתי מהותיים בעיני ראש הממשלה והם מבחינתו על סף רכילות וראש הממשלה אינו יודע מה רבה השפעתם: הסיפור הרכילותי על העוזרת של בנימין נתניהו במשכן ראש הממשלה גרמה לו, לדעתי, נזק גדול יותר מהסכם "ואי פלנטיישן".

עוד יתרון יש לראש הממשלה על התקשורת (או לפחות הוא סבור כך): יתרון המעשה על המילה. אם לומר זאת בצורה ציורית ומוגזמת: העיתונאי "ישבור את הראש" במשך דקות ואולי שעות אם לסיים את מאמרו במילים "ראו הוזהרתם", או "ויפה שעה אחת קודם". ראש הממשלה מבחין היטב בפער בין המילה לבין המעשה והוא, במקרים רבים, מתבונן "מלמעלה" בשמץ של לגלוג על ה"קשקשנים", בעוד הוא עושה ובעיקר יכול לעשות. פקודה שלו, הוראה שלו, מטוסי פנטום חגים בשמים, כביש נסלל, יישוב עולה על הקרקע, אנשים נהנים מחייהם – או חלילה, סובלים.

ואחרי הכל, התקשורת והשלטון זקוקים זו לזו: זה לפרסם וזו להתפרסם. אני בא לטעון בכינוס הזה רק לעניין המידתיות. כאשר השלטון במדינת ישראל הוא כמעט כל יכול, התקשורת יכולה להיות צנועה וענווה יותר.

והערה אחרונה: אני מודע לכך שיש בדברים שלי כאן משום מידה מסוימת, ואולי מופלגת, של התנשאות ופטרונות. אין בידי להושיע. כך נראים הדברים שם למעלה. והודאה אישית: העבודה בתקשורת ובלשכת ראש הממשלה כאחת היתה לי לחוויה אישית אדירה שאין כמוה, מדהימה, נפלאה. במחשבה שנייה, ולמרות מה שאמרתי בפתח דברי, לא הייתי מוותר – לא על העבודה בתקשורת, לא על העבודה בלשכת ראש הממשלה.

משתתפי הכינוס

גליה גולן

פרופסור ליחסים בין-לאומיים, מומחית לענייני ברית המועצות ורוסיה, בית הספר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי, הרצליה.

איתן הבר

עיתונאי ופובליציסטי, מומחה לנושאי צבא, לשעבר ראש לשכת ראש הממשלה, יצחק רבין. פרסם, בין היתר, את הלקסיקון לביטחון ישראל ולקסיקון על מלחמת יום הכיפורים, יחד עם זאב שיף.

גבי וימן

פרופ' לתקשורת באוניברסיטת חיפה, מתמחה במערכות פוליטיות. פרסם, בין היתר, "תיאטרון הטרור" (1993) ואת הספר "טרור באינטרנט" (2006).

אהוד יערי

פרשן הטלוויזיה בערוץ השני לענייני המזרח התיכון, האיסלאם והפלסטינים.

נח לויין-אפשטיין

פרופסור לסוציולוגיה, מתמחי בנושאי עבודה, ריבוד ומוביליות חברתית, דיקן הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת תל-אביב

אלון ליאל

מנכ"ל משרד החוץ לשעבר ומרצה כיום באוניברסיטת באוניברסיטת תל-אביב, באוניברסיטה העברית ובמרכז הבין-תחומי בהרצליה.

ראובן מרחב

איש מערכת הביטחון לשעבר, שהתמחה בענייני המזרח התיכון, מילא תפקידים דיפלומטיים שונים במדינות אפריקה ואסיה, מנכ"ל משרד החוץ לשעבר, חוקר במסגרת מכון ירושלים לחקר ישראל.

זאב סגל

פרופסור למשפטים, החוג למדיניות ציבורית, אוניברסיטת תל-אביב, מומחה למשפט חוקתי ומנהלי ודיני תקשורת, הפרשן המשפטי בעיתון "הארץ"

משה סמיונוב

פרופסור לסוציולוגיה, מתמחה בענייני עבודה, ראש המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי.

רון פונדק

מנהל מרכז פרס לשלום, מאדריכלי הסכם אוסלו.

יורם פרי

פרופסור לסוציולוגיה פוליטית ולתקשורת, ראש מכון הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה באוניברסיטת תל-אביב.

שמעון שמיר

פרופסור אמריטוס להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב, ראש המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי לשעבר, שגריר ישראל בקהיר ושגריר ראשון ברבת עמון.